

DRIE

Projeksie en die toepassing van die projeksiebeginsel

1. Inleiding

Reeds sedert die oudste bekende beskawings word mense se gedrag binne die grense van wette, norme en reëls afgebaken en beheer. Ook sedert die vroegste tye was daar gesoek na antwoorde op vrae rondom mense se gedrag wat anders as die begrensde erkende, verwagte en aanvaarde gedrag is. Hierdie soeke na antwoorde op, en na die verklaring van gedrag wat afwyk van die norm en die gewone, het aan die hand van heersende kennis van die tyd, na verskillende terreine gelei. Gedurende die Middeleeue was die klem op duiwelsbesetenheid gelê en later is daar na die anatomiese en fisiologiese disfunksies gekyk. Sigmund Freud het teen die einde van die negentiende eeu begin om sulke gedrag aan die hand van sy psigo-analitiese model te verklaar en te beskryf.

Teen die agtergrond van sy psigo-analitiese model het Freud se empiriese en sy teoretiese navorsing hom gelei tot die postulering van die konsep van ego-verdedigingsmeganismes. Projeksie was een van hierdie ego-verdedigingsmeganismes. Sedert Freud die term vir die eerste keer gebruik het, het ander psigo-analiste soos Jung (1973) en Horney (1947), nuwe dimensies aan die betekenis en dinamiek van projeksie as 'n verdedigingsmeganisme toegevoeg.

Vanuit dié psigo-analitiese teorie het die volgende definisie van projeksie voortgevloei: *Projeksie is "n verdedigingsmeganisme waardeur 'n persoon op onbewuste vlak sy eie onaanvaarbare wense, trekke, tekortkominge, houdings of subjektiewe gevoelens aan ander toeskryf"* (Gouws, et al. 1979:242).

Projeksie was vir Freud, soos deur Abt en Bellak (1959:10) beskryf, meer as net 'n ego-verdedigingsmeganisme. "But projection is not specially created for the purpose of defence, it also comes into being when there are no conflicts. The projection of inner perceptions to the outside is a primitive mechanism, which for instance, influences our sense perceptions so that it normally has the greatest share in shaping our outside world". Hierdie betekenis van projeksie het van vroeë psigo-analitiese kant nie so op die voorgrond getree en dieselfde aandag ontvang as dié van projeksie as ego-verdedigingsmeganisme nie.

Vanuit sielkundige geleedere is die gedagte dat projeksie persepsie is later uitgebou en is die volgende definisie geformuleer: *Projeksie is "Die proses waardeur 'n persoon objektiewe stimuli waarneem en interpreteer ooreenkomstig persoonlike belange, begeertes, vrese en verwagtinge"* (Gouws, et al. 1979:242). Hierdie dimensie van projeksie het ook van die kant van opvoedkundiges (byvoorbeeld Langeveld en Van Niekerk) aandag ontvang. Met verwysing na die inhoud van hoofstuk 2 is hierdie beskouing oor projeksie ook vir die skrywers meer aanvaarbaar as die psigo-analitiese gefundeerde definisie.

Volgens Nel en Esterhuizen (1958:11) kan al die verskillende beskouinge oor projeksie tot die verskille in opvattinge oor persoon en persoonlikheid teruggevoer word. Vir 'n sinvolle bespreking van projeksie, is dit noodsaaklik dat eers gekyk sal word na die psigo-analitiese model van persoonlikheid en die psigo-analitiese beskouing oor projeksie.

2. Psigo-analitiese agtergrond

"The division of mental life into what is conscious and what is unconscious is the fundamental premise on which psycho-analysis is based. . . ." (Freud, 1947:9). Freud vergelyk die mens se psige met 'n drywende ysberg. Die "on-sigbare" grootste gedeelte van die ysberg wat onder die water is verteenwoordig die onbewuste, terwyl die kleiner "sigbare" gedeelte wat bo die water uitsteek, die bewuste verteenwoordig. Die persoonlikheidsstruktuur, die id, ego en super-ego, wat Freud in sy teorie vervat het, berus ook op hierdie skending van 'n bewuste en 'n onbewuste. Die id behoort tot die onbewuste, die ego gedeeltelik tot die bewuste, terwyl Freud van die super-ego sê: "It reaches deep down into the id and is for that reason farther from consciousness than the ego" (Freud, 1947:69,70).

Die id (of es), die ego (of ich) en die super-ego (of über-ich) het elk sy eie kenmerke en funksies. 'n Persoon se gedrag, wat projeksie of om te projekteer insluit, berus op die wisselwerking tussen die id, ego en super-ego binne die konteks van die bewuste en die onbewuste.

2.1 Die persoonlikheidsstruktuur

2.1.1 Die id ("es" of dit)

Freud omskryf die id soos volg: "The core of our being, then is formed by the obscure id, which has no direct communication with the external world and is accessible even to our own knowledge only through the medium of another agency" (Freud, 1973:54). Die id behoort dan tot die onbewuste en het self geen direkte kontak met die werklikheid nie. Tog is die id die enigste bron van psigiese energie wat tot fisiese handeling in die werklikheid aanspoor. Die id verskat ook alle energie wat die ego en super-ego nodig het. So kan die ego, wat onder andere ook moderator en sensor van die manifestasies van die id-energie is, nie sonder die energie wat uit die id voortspruit, funksioneer nie. Die id is die setel van al die aangebore biologiese instinkte en die energie waarvan hier melding gemaak word, spruit uit die biologiese prosesse in die mens se liggaam.

Die basiese instinkte wat in die id vervat is, is die Eros of lewensinstink en die Thanatos of doodsinstink. Die lewensinstink bestaan uit die instink tot selfbehoud (selfhandhawing) en die geslagsdrif (voortbestaan van die spesie) (Farrell, 1981:12). Vir Freud, wat die geslagsdrif libido genoem het, het die geslagsdrif meer as net die seksuele en voortbestaan van die spesie beteken. Die libido het vir Freud "... al die energie verbonde aan die lewensdrang" ingesluit (Gouws, et al. 1979:174).

Die id, setel van die instinkte en bron van energie, is enkel en alleen ingestel op die onmiddellike bevrediging van die instinkte en ontlading van libinale energie. Dit (ontlading en bevrediging) berus op die genotsbeginsel wat Freud soos volg verduidelik: "It seems that our entire psychical activity is bent upon procuring pleasure and avoiding pain, . . . pleasure is in some way connected with lessening, lowering, or extinguishing the amount of stimulation present in the mental apparatus; and that pain involves a heightening of the latter" (Freud, 1949:298, 299). Volgens Pervin (1970:227) is die id "... demanding, impulsive, blind, irrational, asocial, selfish and narcissistic, omnipotent and finally, pleasure loving". Die id ken dus geen logika, waardes, norme, wette en moontlike gevolge nie.

Omdat die id nie direkte kontak met die werklikheid het nie, kan die ongebonde bevrediging van behoeftes tot konflikte lei. Die ego voer egter sensoriek oor die id-impulse uit en deur verdringing word daardie impulse, wat vir die ego totaal onaanvaarbaar is, uit die bewuste geweer. Hierdie verdronge materiaal vloei in die id om ook deel daarvan te word (Freud, 1947:28). Verder kan die id, omdat dit nie direkte toegang tot die werklikheid het nie, ook nie op sigself die drifte bevredig nie. Dit kan egter wel deur beeldvorming opgewekte spanning verlig.

Freud se id-teorie het nie aanklank gevind by Jung nie. Jung volstaan deur al daardie aspekte wat deur Freud in die id saamgevat is, as slegs "onbe-

wuste" te beskou, terwyl hy die term "id", geen plek in sy teorie gee nie (Jung, 1977:128). Daar het ook, sedert Freud, 'n geleidelike klemverskuiwing vanaf die id na die ego in die psigo-analise plaasgevind. Hartman was die vader van hierdie ego-psigologie waarin die ego meer op die voorgrond gekom het, terwyl die id (as die setel van die instinkte en bron van psigiese energie) al meer op die agtergrond geraak het (Fine, 1979:339). Erick Fromm, self 'n psigo-analis, beklemtoon die rol van die wil wat vry is van die id én daardie instinkte wat in die id vervat is (Fine, 1979:339). Met hierdie klemverskuiwing na die ego word die fisiologiese aspekte nie ontken nie, maar in beter perspektief geplaas.

2.1.2 Die ego ("ich" of ek)

"We have formulated the idea that in every individual there is a coherent organisation of mental processes which we call the ego —" aldus Freud (1947:12). Waar die id biologies gegewene is, het die ego uit die id ontwikkel om wisselwerking tussen die organisme en die werklikheid te verseker en om die voortbestaan van die organisme in sy eksterne wêreld te bewerkstellig. Die ego word dan beskou as daardie aspek van die id wat, onder invloed van die eksterne werklikheid, 'n verandering ondergaan het (Freud, 1947:12). Alhoewel die ego primêr tot die bewuste behoort, is daar (onder andere uit die ego se ontstaansverbinde met die id) ook aspekte van die ego wat tot die onbewuste behoort. Sulke onbewuste aspekte van die ego reageer soos die ander verdronge materiaal in die onbewuste, en kan slegs met moeite en hulp tot die bewuste keer (Freud, 1947:17).

Die ego ontstaan uit die id om die belange, wense en oogmerke van die id in die eksterne wêreld, waarmee die id geen direkte kontak het nie, te bevorder. Op sigself het die ego geen energie of mag nie, maar ontvang dit van die id self om die wense van die id te vervul.

Die ego het dan die taak om id-impulse (instinkte en verdronge materiaal wat nie blindelings bevredig kan word of in die bewuste toegelaat mag of kan word nie) te kontroleer en sô te herkanaliseer, dat dit wel bevredig kan word en die spanning verlig kan word. Die ego, in die uitvoering van hierdie taak, funksioneer volgens die realiteitsbeginsel en beskik ook oor al die intellektuele en kognitiewe funksies. Persepsie, denke, besluitneming en beplanning is dan in die ego saamgetrek.

Vanuit die ego spruit ook verdringing voort (Freud, 1947:15). "Repression is an attempt at flight on the part of the ego from the libido it feels to be dangerous . . ." (Freud, 1949:342). Deur verdringing word dit wat vir die ego onaanvaarbaar is en wat nie daarmee versoen kan word nie, van bewuswording en manifestasie geweer. Byvoorbeeld: Seksuele wense en onaangename ervarings van die persoon, wat vir die ego onaanvaarbaar is, word deur verdringing uit die bewuste geweer en tot die onbewuste beperk. Die ego tree dan ook as sensor of moderator van id-impulse op. Slegs dit wat vir die ego

(wat ook met die werklikheid rekening hou) aanvaarbaar is, word tot die bewuste — en die verdere gedragsmanifestasies daarvan — in die realiteit toegelaat; óf die onaanvaarbare word geherkanaliseer, sodat dit op 'n meer aanvaarbare wyse tot die bewuste toetree of in gedrag manifesteer. Projeksie is byvoorbeeld 'n wyse waarop dit wat vir die ego onaanvaarbaar is, toegelaat word om op 'n meer aanvaarbare wyse te manifesteer.

Die ego, gesetel in die bewuste, oefen sensorskap uit selfs wanneer 'n persoon slaap en van die werklikheid onbewus is. Die ego, volgens Freud (1949:301), "... permits, according to its verdict, the formation of a compromise in the manifest dream, so that ideas to which the libido is attached (Libido representations) in the unconscious have still to contend with the power of preconscious ego". Droomsimbole wat in die manifeste droominhoud na vore kom, is vir die ego meer aanvaarbaar en toelaatbaar as die oorspronklike onbewuste id-impulse, wense, vrese en so meer. Deur sulke manifeste droomsimbole en simboliese handeling, vind daar op so 'n wyse ontleding van libido plaas, dat dit vir die ego meer aanvaarbaar as die oorspronklike id-impulse (wat deur die simbole verteenwoordig word) is.

'n Nuwe denkrigting ten opsigte van die ego en die id, wat ook van dié van Freud verskil, is deur Hartman ingelui. Waar, volgens Freud se teorie, die ego uit die id ontwikkel het, en die id die enigste bron van energie vir die ego is, het Hartman die ego as onafhanklik van die id, beskou. Volgens Hartman kom die ego en die id gelyktydig, na differensiasie van mekaar, tot stand, waarna die ego onafhanklik van die id, verder ontwikkel (Fine, 1979:339).

Hierdie gedagte dat die ego ná differensiasie met die id, verder onafhanklik van die id ontwikkel, bring ook mee dat die funksies van die ego 'n bepaalde ontwikkelingsverloop het, en ook ten opsigte van ontwikkelingsniveau van mekaar verskil. Ego-funksies wat hier betrokke is en dan ook op verskillende ontwikkelingsvlakke kan verkeer, is dié wat ook reeds deur Freud (1973) geïdentifiseer is, naamlik: bewussyn, denke, geheue, inskakeling van verdedigingsmeganismes, beheer oor wilshandeling, kontrole oor en binding van instinkuele energie sowel as persepsie. Volgens Fine (1979:332) het Arlow en Brenner in 1964 die volgende ander ego-funksies geïdentifiseer: "... perception and expression of affect; thought, control of motor action; integration or suspension of the operation of any of these functions and regression to a primitive level of functioning".

Wanneer 'n ego, hetsy deur onderontwikkeling van sekere van bogenoemde ego-funksies, en/of deur regressie daarvan na 'n vroeër ontwikkelingsfase, nie behoorlik funksioneer nie, is daar sprake van 'n swak ego. 'n Swak funksionerende ego lê ook ten grondslag van psigopatologiese probleme (Fine, 1979:332). Die ontstaan van, en verdere ontwikkeling van projeksietoetse soos dié van Rorschach en die T.A.T. is ook volgens Fine (1979:329-330) gebaseer op die meting en evaluering van die genoemde ego-funksies. Deur sulke toetse te gebruik kan swak ego-funksies gediagnoseer word en met terapie kan 'n swak funksionerende ego versterk (of verbeter) word.

Daardie gedeeltelik-onbewuste aspek van die ego (of ek) wat in die begin

van hierdie afdeling genoem is, is deur Freud die "über-ich" (of super-ego) genoem.

2.1.3 Die super-ego ("über-ich")

Die super-ego verskyn normaalweg wanneer die kind ongeveer vyf jaar oud is. Freud som die totstandkoming van die super-ego soos volg op: "A portion of the external world has at least partially abandoned as an object and instead, by identification, been taken into the ego and thus become an integral part of the internal world" (Freud, 1973:62). Daardie inhoudelike aspek van die eksterne wêreld wat in die persoon geïnkorporeer word, omvat die norme, waardes en ideale wat deur beloning en straf deur die ouers aan die kind oorgedra word. Nadat die super-ego van die kind, en later volwassene, gevestig is, vervul dit dieselfde rol as wat ander persone (maar veral die ouers) voorheen vervul het. Freud (1973:62) stel dit soos volg: ". . . it observes the ego, gives it orders, judges it and threatens it with punishments, exactly like the parents whose place it has taken". Die funksie van die super-ego is van tweërlei aard, naamlik:

- (i) om die id-impulse te inhibeer sodat dit met morele waardes ooreenstem of korreleer en
- (ii) om die ego se realistiese doelstellings met sedelike doelstellings te vervang.

Verder is daar ook twee sisteme, naamlik: die ego-ideaal (ek-ideaal) en die gewete, in die super-ego saamgevat. Freud het in 'n artikel oor narcissisme die bestaan van die ego-ideaal, wat deur 'n persoon as norm of standaard vir homself gebruik word om sy werklike handeling en prestasies te meet, gepostuleer (Fine, 1979:66). Die ego- (ek-) ideaal vertoon dikwels standarde en eise wat nie met dié van die persoon se ouers korreleer nie (Freud, 1947:49). Freud (1947:52) verduidelik hierdie verskynsel soos volg: Uit die id wat van die voorgeslagte oorgeërf word, ontwikkel die ego sodat in die ouers en hul kind (wat genetiese bande met hulle het) die reste van al die ego's van die voorgeslagte in die kind saamgetrek word. Die super-ego, wat deur die ego uit die id ontwikkel, word dan ook verteenwoordigend van al die super-ego's van die voorgeslagte. Die super-ego is ook draer van die tradisionele waardes en ideale.

Wanneer 'n persoon nie aan die eise, norme en standarde van sy super-ego voldoen nie, word hy (sy ego) deur sy gewete en skuldgevoelens gestraf. Die uitvloeisel van sulke selfbeoordeling is gevoelens van waardeloosheid. Freud (1947:49) stel dit soos volg: "The self-judgement which declares that the ego falls short of its ideal produces the sense of worthlessness . . .".

Die postulering van die super-ego het nuwe moontlikhede vir die verklaring van gedrag geskep. Freud (1957:243) het byvoorbeeld depressie aan die

hand van konflik tussen die ego- en die super-ego, en paranoia (Freud, 1957:95) aan die hand van 'n buitengewoon sterk super-ego verklaar. Post-Freudiane het die bestaan van die super-ego nie ontken nie, maar het Freud se teorie oor die rol en funksie daarvan in 'n ander lig gesien. So byvoorbeeld, het Nunberg skisofrenie met 'n buitengewone sterk of streng super-ego in verband gebring, terwyl daar volgens Levin 'n samesmelting van die ego en die super-ego by manie plaasvind (Fine, 1979:441).

Ook op ander terreine as die psigopatologie is nuwe dimensies van die super-ego tot die oorspronklike Freudiaanse beskrywing gevoeg. Volgens Fine (1979:444) het Parsons en Fortes gevoel dat Freud se beskouing van die super-ego te eng is, en 'n kulturele super-ego gepostuleer wat nie net die morele aspekte insluit nie, maar wat ook ander kultuurgebonde aspekte soos klere-drag, gewoontes en voedsel, wat ook deur die kind, aan die hand van sy ouers geïnkorporeer word, insluit (Fine, 1979:444-445).

2.2 Bewuste, onbewuste en voorbewuste

Volgens Freud (1973; 1947) omvat die bewuste al dáárdie inhoude, soos gedagtes en idees, waarvan 'n persoon op 'n gegewe tydstip bewus is. Sodra 'n persoon nie meer aandag gee aan, nie meer sy bewussyn rig op 'n saak, objek, idee en so meer nie, is hy nie meer daarvan bewus nie en behoort dit nie meer tot sy bewuste nie. Onder sekere omstandighede kan daar weer van sulke "onbewuste" inhoude bewus geraak word. Sulke inhoude waarvan geredelik maklik wêêr bewus geraak kan word, word deur Freud as latent beskou (Freud, 1947:10). Latente onbewuste inhoude word deur Freud as *voorbewuste* beskou: "Everything unconscious . . . , that can thus easily exchange the unconscious state for the conscious one, is therefore preferably described as capable of becoming conscious or as preconscious" (Freud, 1973:16, 17). Slegs dit wat voorheen bewus was (byvoorbeeld ervaringe) behoort tot die voorbewuste en kan weer, vanuit die voorbewuste, tot die bewuste keer. Dit beteken dan dat die voorbewuste geheue-oorblyfsels van self-ervaarde gebeure en persepsies, sedert geboorte ondervind, omvat.

Daar is egter ook ander psigiese prosesse en materiaal waarvan 'n persoon onbewus is, en wat nie latent is nie en wat nie tot die voorbewuste behoort nie. Sulke inhoude kan dan ook nie geredelik maklik (soos in die geval van latente inhoude) tot die bewuste keer nie. Vir hierdie prosesse en materiaal gebruik Freud die term "*onbewuste*". Daar is geen direkte verbinding tussen onbewus en bewus nie. ". . . only something which has once been a conscious perception can become conscious and that anything arising from within (apart from feelings) that seeks to become conscious must try to transform itself into external perceptions, this can be done by way of memory-traces" (Freud, 1947:21).

Vir bewuswording van onbewuste inhoude, word die onbewuste materiaal en impulse bedien met voorbewuste inhoude, naamlik: geheue-spore van ou-

ditiewe en optiese persepsies. Sulke voorbewuste inhoude, soos objekte, ge-
luide, taal en so meer, kan dan ook simbole word vir komplekse onbewuste
inhoude, aangesien dit die enigste beskikbare weg is waardeur die onbe-
wuste bewus kan word. Ander onbewuste inhoude kan, weens hul onaanvaar-
baarheid vir die ego (en onder druk van die super-ego) nie toegelaat word
om in hul oorspronklike vorm tot bewuswording te kom nie. Sulke inhoude kan
egter, deur voorbewuste inhoude, as simbole van die oorspronklike onbewuste,
vir die ego meer aanvaarbaar word, en dan, via dié simbole, tot die bewuste
keer. Vir Jung (1978), wat 'n kollektiewe onbewuste gepostuleer het, is dit ook
belangrik dat simbole en simboliek ook uit die onbewuste self (in wat hy ar-
gaïese simbole noem) spruit.

In die aanhaling hierbo, het Freud affekte uitgesonder as onbewuste materia-
aal waarby 'n tussenganger (die voorbewuste) nie vir bewuswording daar-
van nodig is nie. Affekte word direk vanaf die onbewuste na die bewuste oor-
gedra. "In other words: the distinction between conscious and preconscious
has no meaning where feelings are concerned, . . . , feelings are either con-
scious or unconscious" (Freud, 1947:25).

In die lig van die psigo-analitiese beskouing van projeksie en die interpre-
tasie van protokolle van projeksietoetse, is die psigo-analitiese beskouing van
die onbewuste en simbole van kardinale belang. Aangesien die onbewuste
in die volgende afdeling meer volledig bespreek sal word, kan daar met die
enkele opmerkings hierbo volstaan word.

2.2.1 Die onbewuste

Freud onderskei drie belangrike kategorieë van onbewuste inhoude, naam-
lik: dié wat verband hou met die instinkte, dié inhoude wat met ervaringe (die
verlede) verband hou en die verdronge materiaal. Die id, bron van energie
en setel van die instinkte, is onbewus. Die drange, die seksuele — of geslags-
drang (ter wille van die voortbestaan van die spesie) en honger en dors (ter
wille van oorlewing van die organisme) behoort dan ook tot die onbewuste.
Verder is alle wense, idees en begeertes wat met die instinktuele verband hou,
ook onbewuste materiaal. Afgesien van die instinktuele, behoort alle verdronge
materiaal ook tot die onbewuste: ". . . when the *unconscious mental act is not
permitted to enter the adjacent preconscious system at all, but is turned back
upon the threshold by the censorship*" (Freud, 1949:287 — eie kursivering). On-
bewuste wense, begeertes, idees en gevoelens wat nie met die ego versoen-
baar is nie, en wat van bewuswording verdring word, bly dan onbewuste ma-
teriaal. Die derde kategorie van onbewuste materiaal wat deur Freud onder-
skei word, behels voorbewuste materiaal ". . . a *mental act capable of be-
coming conscious* (that is, one which belongs to the preconscious system) *is
made unconscious and forced back into the unconscious system*" (Freud,
1949:287 — eie kursivering). Voorbewuste inhoude, soos geheue-spore van

byvoorbeeld ervaringe en gebeure wat so onaangenaam en pynlik was dat dit liefs vergeet kan word, word deur verdringing daarvan, tot die onbewuste beperk.

Vir Freud het onbewuste materiaal en prosesse uit die negatiewe en onaanvaarbare bestaan. Die instinktuele id-impulse, wat geen rede verstaan nie, stu vanuit die onbewuste teen die bewuste (en die werklikheid) aan en dring aan op onmiddellike bevrediging. Onbeheersde en onmiddellike bevrediging van instinkte is egter taboe en kan ook die veiligheid van 'n persoon in gedrang bring, maar nóg die toelaatbaarheid daarvan, nóg die veiligheid van die organisme word in die strewe tot bevrediging van drifte en die ontlading van spanning, wat daarmee verband hou, in berekening gebring. Verder word alleen dit wat vir die ego, onder druk van die super-ego, onaanvaarbaar is en die geheue-spore van onaangename ervaringe, deur verdringing tot die onbewuste beperk.

Jung, daarenteen, het 'n ander beskouing van die inhoude van die onbewuste nagehou: "Our actual knowledge of the unconscious shows that it is a natural phenomenon and that, like Nature itself, it is at least neutral. It contains all aspects of human nature — light and dark, beautiful and ugly, good and evil, profound and silly" (Jung, 1983:94). Fromm beskou die onbewuste ook as setel van die positiewe én die negatiewe, die laagste én die hoogste, die rasionele én die irrasionele (Arnt, 1974:338).

'n Ander aspek van die inhoud van die onbewuste wat deur Freud raakgesien is en terloops genoem is (Freud, 1947:52), is deur Jung, in sy teorie oor die kollektiewe onbewuste en die argetipes, op die voorgrond geplaas (Jung et al., 1983:56-57). Die kollektiewe onbewuste omvat die groter en wyer algemene kultuurhistoriese inhoude wat deur oorerwing ontvang is. "I am referring to the biological prehistoric, and unconscious development of the mind in archaic man, whose psyche was still close to that of the animal. This immensely old psyche forms the basis of our mind. . . ." (Jung, et al. 1983:57). Afgesien van die kollektiewe onbewuste, postuleer Jung ook 'n persoonlike onbewuste, wat van persoon tot persoon verskil en wat bestaan uit inhoude van verdronge en vergete materiaal, wat met die individu se ervaringe verband hou.

Adler, wat die eenheid van die mens beklemtoon, beskou die onbewuste nie as een of ander psigiese uithoek, waar sekere inhoude verskuil is, nie. "The unconscious is nothing other than that which we have been unable to formulate in clear concepts" (Adler en Ansbacher, 1956:232). Onbewuste inhoude is dan volgens Adler, dáárdie ervaringsinhoude wat, binne die raamwerk van 'n persoon se persoonlike doelstellings en lewenstyl, nie verstaan of begryp word nie. Die ontwikkeling van 'n eie lewenstyl neem 'n aanvang wanneer die kind nog baie jonk is en nog nie oor die taalvermoë en taalvaardigheid beskik om konsepte te vorm nie. Enigiets wat nie aan hierdie lewenstyl en doelstellings wat ontwikkel is, kongruent is nie en wat dan ook 'n reorganisasie daarvan vereis, word nie verstaan of begryp nie. Sulke materiaal (dit wat nie begryp word nie) is onbewus.

In haar teorie oor onbewuste inhoud beklemtoon Horney die sosiale aspek. Volgens Horney hou onbewuste inhoud verband met basiese angs wat bepaal word deur die kwaliteit van interaksie tussen 'n individu en ander persone wat vir hom belangrik is. Dáárdie interpersoonlike ervaringe wat tot verhoogde angsbeleving aanleiding gee, word ontken en materiaal wat daarmee verband hou, behoort dan tot die onbewuste (Horney, 1947; Arnt, 1974; Rubins, 1978; Krech, et al. 1969).

Vir Sullivan is die onbewuste ook nie 'n afsonderlike entiteit nie. Daarom vermy hy die term "die onbewuste" en verkies hy slegs "onbewus" en "onbedag". Materiaal waarvan nie bewus is nie omvat in die eerste plek ervaringsinhoud wat ontstaan het terwyl die kind se taalvaardigheid (en taalvermoë) nog nie voldoende ontwikkel het nie. (Dit sluit byvoorbeeld die liefdevolle koestering en versorging deur sy moeder in.) Tweedens word ervaringsinhoud wat deur selektiewe onoplettenheid geïgnoreer word ("selective inattention") nie bewus nie. Deur selektiewe onoplettenheid word iets wat belangrik is, nie herken nie en dit word behandel ". . . as if they did not exist, . . ." (Sullivan, 1953:170). 'n Saak of ervaring wat angs opwek, word net nie waargeneem nie, en is dan onbewus. Laastens is gedissosieerde materiaal ook onbewus. Dit is inhoud wat deur die self verwerp word deur dissosiasie. Gedissosieerde inhoud behoort egter nie tot die vergeetelheid nie. "Dissociation works very suavely indeed as long as it works, but it isn't a matter of keeping a sleeping dog under an anaesthetic. It works by a continuous alertness or vigilance of awareness, with certain supplementary processes which prevent one's ever discovering the usual quite clear evidence that part of one's living is done without any awareness" (Sullivan, 1953:318).

Munroe (1955:36) verwys na die onbewuste as ". . . processes conceived within a dynamic (motivational) theory of human behavior". Uit die psigoanalitiese praktyk kom Freud ook tot die gevolgtrekking dat onbewuste verwerking van onbewuste inhoud plaasvind en dat "onbewuste geestelike prosesse" waardeur sulke verwerking plaasvind, teenwoordig is (Freud, 1949:234). Vir Jung is die onbewuste ook nie net bewaarplek van geheue-inhoud nie, maar hou dit ook moontlikhede vir die hede en toekoms in. Vir hom hou onbewuste prosesse ook kreatiwiteit in, aangesien nuwe idees en gedagtes wat nie voorheen bewus was nie, vanuit die onbewuste manifesteer (Jung, et al, 1983:25). Deur transformasie en herrangskikking ondergaan ervaringsinhoud in die onbewuste veranderinge waarvan daar nie bewus geraak word nie. "Waar . . . ervarings 'n rol speel by gedragsmanifestasies, is dit dan duidelik dat ook die onbewuste wat ervarings kan interpreteer en selfs verdraai, 'n belangrike rol sal speel ten opsigte van die bepaling van menslike gedrag" (Le Roux, 1968:28). Handeling wat die onbewuste 'n belangrike rol speel is volgens Freud (1949: 1950) byvoorbeeld versprekings, vergeetagtigheid, drome en projeksie. Sulke en ander soortgelyke gedragsmanifestasies is, weens byvoorbeeld die onaanvaarbaarheid van onbewuste inhoud (Freud) gebrek aan begrip (Adler) selektiewe onoplettenheid en dissosiasie (Sullivan), en wat weens bepaalde onbewuste prosesse geïnterpreteer en verwerk is, nié nood-

wendig direkte weergawes van oorspronklike onbewuste materiaal nie. Simbole en simboliese handelinge is in die daaglikse (bewuste) omgang in drome en projeksie belangrike verwerkte weergawes van onbewuste materiaal.

2.3 Simbole en simboliek

Algemeen beskou, is 'n simbool 'n objek wat 'n ander objek of idee verteenwoordig of voorstel. In hierdie sin, is heraldiese stads- en familiewapens simbole, aangesien dit iets anders as die oorspronklike verteenwoordig. So kan 'n leeu op so 'n wapen krag en heerskappy verteenwoordig en 'n roos die simboliese betekenis van liefde dra. 'n Simbool het, bo en behalwe die konvensionele betekenis, spesifieke konnotasies (Jung, et al. 1983:3, 4). Freud (1949:138) en Jung et al. (1983:41) merk op dat simbole in die daaglikse (bewuste) omgang tussen mense, onder andere ook in grappe, woordspelings en uitdrukkings na vore kom. Byvoorbeeld: Hulle het appels geswaai. Jung merk op: ". . . there are symbolic thoughts and feelings, symbolic acts and situations, and it often looks as if not only the unconscious but even inanimate objects were concurring in the arrangement of symbolic patterns" (Jung, 1977:211).

Simboolvorming is 'n primêre psigiese proses wat onbewus plaasvind. Deur onbewuste prosesse word onbewuste materiaal verdraai, verwerk, geïnterpreteer en vervang met ander onbewuste inhoud en kennis. So word daar byvoorbeeld 'n gedagte of 'n wens of 'n idee, deur 'n ander gedagte, wens of idee verteenwoordig. Deur hierdie proses kan, volgens Freud (1949:128) 'n keiser of koning, simbool wees van 'n persoon se vader, en, volgens Freud (1949:131) 'n kas of 'n kamer simbool wees van die uterus, terwyl die persoon by wie die simbole manifesteer, onbewus is van die simboliese betekenis daarvan. Simboolvorming is 'n individualistiese proses sodat 'n simbool dan ook 'n persoonlike karakter en persoonlike betekenis het.

Omdat drome so ryk is aan simbole, en omdat simboolvorming onbewus plaasvind, kan verwag word dat die bestudering van drome en veral die interpretasie daarvan 'n belangrike plek in die psigo-analitiese teorie sou kry. Sigmund Freud het ook ten opsigte van drome baie aandag aan die bestudering daarvan gegee. In sy "Interpretation of dreams" (1950) het hy sy teorie oor drome, droominhoud en die verklaring en interpretasie van drome weergegee.

Simboolvorming is 'n individuele proses en simbole verskil van persoon tot persoon. Freud het egter bevind dat sekere simbole meer voorkom as ander. Van hierdie simbole is byvoorbeeld 'n huis wat die menslike liggaam verteenwoordig, en klein diertjies wat broers en/of susters van die dromer simboliseer (Freud, 1949:127). Die meerderheid van hierdie meer algemene simbole wat deur Freud geïdentifiseer is, hou met die seksuele verband. Byvoorbeeld: Om 'n tand te trek simboliseer kastrasievrees, lang voorwerpe soos sambrele of

stokke simboliseer 'n penis, terwyl gly, stryk en skuif simbolies van masturbasie is (Freud, 1949:264:265).

Uit empiriese navorsing wat deur Levy met 10-jarige kinders onderneem is, is geen steun vir Freud se teorie oor simbole gevind nie (Kline, 1981:270). Cameron (Kline, 1981:270) het ook 'n ondersoek onderneem en het, in sy ondersoek met 2 000 kinders wat van 2 tot 17 jaar oud was, bevind dat voorskoolse kinders geen voorkeure ten opsigte van manlike en vroulike simbole (volgens die Freudiaanse konsep) getoon het nie, maar by die ouer kinders het hy wel steun vir Freud se teorie gevind. Kline (1981:284) kom, nadat hy verskeie empiriese ondersoeke, soos die van McElroy en Jones oorweeg het, tot die besluit dat seksuele simbole soos Freud geïdentifiseer is, wel by volwassenes voorkom.

Namate daar 'n klemverskuiwing in die psigo-analise vanaf die seksuele na die sosiale plaasgevind het, het daar ook ten opsigte van die beskouing oor simbole en simbolisering veranderinge binne die psigo-analitiese teorieë plaasgevind. Biologiese drifte is nie ontken nie, maar sosiale behoeftes, wense en begeertes het al meer op die voorgrond getree. Uiteraard kan hier nie volledig ingegaan word op al die verskillende beskouinge van die neo-Freudiane nie, maar Sullivan se teorie kan egter, as 'n voorbeeld, kortliks bespreek word.

Sullivan (1953:87) noem simbole "tekens van tekens" of tekens in die plek van ander tekens. 'n Teken is eers 'n teken nadat 'n persoon dit geïnterpreteer het — nadat hy dit be-teken het. Interpretasies van objekte en gebeure vind aan die hand van persoonlike ervaring plaas, en is dan ook uniek persoonlik.

Van die vroegste of eerste tekens wat deur die kind be-teken word, hou verband met die kind se ervaringe (en belewinge) gedurende sy moeder se versorging van hom. Die aard van die kind se belewinge bepaal die kwaliteit van sy ervaringe. Sullivan (1953:186) stel dit soos volg: "But from the very beginning the co-operation of older people is necessary for infantile survival; and from the very beginning the potent influence of anxiety permits the organization of experience, prevents the organization of experience, or gradually shows the direction of experience into approved channels".

Volgens Sullivan (1953:186) beïnvloed die kwaliteit van die kind se ervaring (tydens sy moeder se versorging) die betekening van sy moeder, en deur simboolvorming word die moeder se tepel vir die kind 'n teken van (of simbool van) die "goeie moeder" (good-mother) of "slegte moeder" (bad-mother). Sulke simbole wat gedurende die pre-verbale-periode gevorm word, noem Sullivan (1953:186) "prototaktiese simbole". Alhoewel die prototaktiese simbole mettertyd (namate die kind meer volwasse word) van bewustheid vervaag, bly hulle egter voortbestaan en bly hulle invloed ook in latere ervaringe voortleef.

Verbale simbole, of woorde, het ook unieke persoonlike betekenis, maar bevredigende relasies met, vir die kind belangrike persone, vereis dat die kind algemeen erkende of aanvaarbare betekenis aan woorde heg. Die kind se aanvanklike unieke persoonlike betekenis aan woorde word dan, ter wille

van sosiale aanvaarbaarheid en die vermyding van angs, met die algemeen aanvaarde betekenis vervang. Die oorspronklike persoonlike woordbetekenis of parataktiese simbole bly net soos die prototaktiese simbole, voortbestaan, al is die persoon self nie van sulke betekenis bewus nie. Terwyl 'n persoon slaap, is hy nie, soos in die wakker toestand, só van ander persone se goedkeuring en aanvaarding afhanklik nie en dan kan sulke vroeë simbole in drome manifesteer. Ook gedissosieerde inhoud kan in drome sowel as in fantasieë, deur medium van sulke vroeë simbole manifesteer (Sullivan, 1951:339).

Hierdie kort oorsig van die psigo-analitiese teorie is voldoende om as agtergrond vir die volgende bespreking van projeksie te dien. In die volgende afdeling sal daar eers stilgestaan word by 'n bespreking van enkele vroeë psigo-analiste — en enkele latere psigo-analiste — se beskouinge oor projeksie.

3. Projeksie

3.1 Enkele psigo-analitiese beskouinge oor projeksie

3.1.1 S. Freud

Vir Sigmund Freud (1949; 1961; 1973) het die psigiese dinamiek van die mens, wat op handeling uitloop, op die beginsel van homeostase berus. Die opbou van libinale energie-spanning vanuit die id lei tot versteuring van balans. So 'n wanbalans veroorsaak ongemak en word as onaangenaam beleef. Ontlading van die spanning in byvoorbeeld drif-bevredigende handeling, bring weer ekwilibrium in die sisteem en die ervaar van gemak en tevredenheid. Handeling waardeur die spanning verlig word (en energie ontlai word) geskied ooreenkomstig die genotsbeginsel. "It seems that our entire psychical activity is bent upon procuring pleasure and avoiding pain, that it is automatically regulated by the PLEASURE-PRINCIPLE" (Freud, 1949:298-299). Voordat die ego en super-ego tot stand gekom het en begin funksioneer, geskied energie-ontlading ongekontroleerd ooreenkomstig die genotsbeginsel. Sodra die ego (en super-ego) egter begin funksioneer, word handeling waardeur energie ontlai word, deur die werking van die ego gemonitor en beheer.

Ego-beheer geskied ooreenkomstig die realiteitsbeginsel waardeur volgens Rycroft (1983:138) die drifbevredigende handeling by die feite van, die eise van, en die beskikbare objekte, in die eksterne wêreld aangepas word. Wanneer ontlading van instinktuële energie (id-impulse vanuit die onbewuste) nie in ooreenstemming met die werklikheid en/of met die standaarde van die super-ego is nie, word spanning verhoog, ekwilibrium versteur en neem die druk op die ego toe. "An increase in displeasure that is expected and foreseen

is met by a signal of anxiety, whether it signals from without or within, is known as a danger" (Freud, 1973:2). Die eie onaanvaarbare onbewuste id-impulse wat dreig om bewus te word, is vir die bewuste ego en die bevredigende funksionering van die ego 'n bedreiging. Bedreiging word deur die ego hanteer deur verdedigingsmeganismes soos isolasie, regressie, verdringing, projeksie en ander, te implementeer. Deur implementering van een of meer van hierdie verdedigingsmeganismes, word die gevaar wat die bewuswording van die eie onbewuste onaanvaarbare wense, begeertes, idees en so meer vir die ego inhou, afgeweer.

Projeksie word altyd deur verdringing voorafgegaan. Freud (1961:5) merk die volgende ten opsigte van verdringing op: "Repression proceeds from the ego when the latter — it may be at the behest of the super-ego — refuses to associate itself with an instinctual cathexis which has been aroused in the id. The ego is able by means of repression to keep the idea which is the vehicle of the reprehensible impulse from becoming conscious" (Freud, 1961:5). Die kognitiewe inhoud sowel as die affek, (soos aggressie en/of liefde) wat daaraan verbonde is, word na die onbewuste verdring. Sodra verdringing plaasvind word die affek, ongeag die aard en kwaliteit daarvan, tot angs omskep (Freud, 1949:341). Deur verdringing vind 'n ophoping van libido plaas, die moontlikheid dat verdronge onbewuste inhoude kan bewus word vergroot, en angsbeleving verhoog. Verhoogde angs is die teken vir mobilisasie van die ego en die implementering van stappe om die onbewuste onbewus te hou. Waar verdringing 'n belangrike wyse van ego-verdediging is, is projeksie 'n tweede verdedigingslinie waardeur verseker word dat die onbewuste inhoude nie tot bewuswording deurdring nie (Halpern, et al. 1983:24).

Projeksie kom volgens Freud (1973:209) in die alledaagse omgang tussen mense redelik algemeen voor. Om te projekteer beteken vir Freud (1957:233) ". . . to transpose outwards what becomes troublesome . . . from within . . ." Byvoorbeeld: 'n Tennisspeler wat 'n wedstryd verloor het, kan in plaas van sy mislukking te erken en sy eie onvermoë en swak spel in die gesig te staar, die oorsaak vir sy mislukking op die swak toestand van die baan of 'n onregverdigde skeidsregter projekteer. 'n Ander persoon wie se gewete hom pla weens een of ander heimlike afkeurenswaardige wens, idee of begeerte en/of 'n verkeerde daad wat gepleeg is, kan in die blik van 'n ander persoon afkeuring en beskuldiging waarneem. In laasgenoemde voorbeeld word die oorspronklike interne oorsaak vir die beleving van angs (dit is die inhoud en/of die gepaardgaande affek wat ontken en verdring is) deur projeksie na buite op iemand anders geprojekteer, terwyl selfafkeur en selfverwyt verander word tot 'n van buite gemikte afkeur en verwyt. Die ander persoon se afkeur is simbool van sy eie selfafkeur. Die oorspronklike verdronge wens, begeerte of idee bly van bewuswording verstoke terwyl, volgens Freud (1973:209), die afkeur en veroordeling van die ego (en bewuswording) geweer word.

In die geval van fobies word, deur projeksie, 'n bedreiging van binne omskep tot 'n bedreiging van buite. Byvoorbeeld: 'n Kind kan sy vrees om van sy moeder geskei te word omskep in 'n vrees vir die skool en 'n vrees vir skool-

gaan. Deur so 'n projeksie word dit vir die projekterende makliker om die angskwekkende eksterne voorwerp (byvoorbeeld die skool) te vermy, as om sy interne oorsake vir angst te hanteer. In fobies hou die gevreesde objekte en situasies (hoogtes, engtes, oop ruimtes, water, en so meer) meestal geen werklike gevaar vir die persoon in nie, maar vir die projekterende persoon is daar volgens Freud (1961:40) 'n simboliese verband tussen die interne gevaar en die eksterne situasie of objek. Byvoorbeeld: 'n Vrees vir 'n hysbak of enige ander nou ruimte kan die vrees vir kastrasie vervang. Deur simbolisering en projeksie van die interne op die eksterne, word die nie-gevaarlike hysbak vir so 'n persoon uiters gevaarlik.

Gedurende sy werk het Freud vasgestel dat van sy pasiënte positiewe en/of negatiewe gevoelens teenoor hom ontwikkel en openbaar, terwyl hy self geen aanleiding aan die pasiënte, vir sulke gevoelens teenoor hom gegee het nie (Freud, 1949). In sy ondersoek wat hy oor hierdie verskynsel gedoen het, het Freud vasgestel dat van sy pasiënte hul verdronge en onverwerkte emosies wat uit ervaringe met ander persone in hul verlede spruit, op hom projekteer. By sulke projeksië vind daar dan oordrag van gevoelens, wat deur een persoon teweeg gebring is, op 'n ander persoon wat geen aanleiding tot sulke gevoelens gegee het nie, plaas. Byvoorbeeld: Onbewuste verdronge negatiewe gevoelens teenoor 'n persoon se eie vader, kan deur oordrag, op ander gesagsfigure geprojekteer word. Die ander gesagsfigure word dan vir die projekterende simbole van sy eie vader teenoor wie hy negatiewe gevoelens het. Die projekterende kan dan ook, vanuit sy onbewuste, inhoude soos 'n vrees vir kastrasie, na buite projekteer en die gesagsfigure as vyandiggesind persipeer. Dit is ook weer projeksie wanneer waarneming van die eksterne werklikheid mede-bepaal word deur interne faktore soos verdronge onbewuste wense, vrese, idees en gevoelens.

Laastens beskou Freud (1957:223) 'n droom ook as, onder andere, 'n vorm van projeksie en hy stel dit soos volg: ". . . an externalization of an internal process". Deur projeksie van verdronge onbewuste inhoude (dit is die latente droominhoud) op 'n eksterne ervaring, wat onder andere ook ervaringe van die voorafgaande dag kan insluit (dit is die manifeste droominhoud), word die gevaar van bewuswording van die verdronge of latente inhoude van die ego geweer. Byvoorbeeld: Onopgeloste Oedipale gevoelens en vrees vir kastrasie kan in 'n nagmerrie van 'n mens wat die dromer jaag, manifesteer.

3.1.2 C.G. Jung

Jung (1977:137) omskryf projeksie as 'n handeling ". . . whereby subjective contents are carried over into an object and appear as if belonging to it . . .". Hy beskou projeksie óók as 'n ego-verdedigingsmeganisme waardeur verdronge onbewuste inhoude van bewuswording geweer word, en sê dan verder: "Projection is always an *unconscious* mechanism, therefore *consciousness*, or

conscious realization, destroys it" (Jung, 1977:138). Die inhoud en die gepaardgaande affek word verdring en na buite geprojekteer. Dié affek is 'n onbewuste, onwillekeurige toestand wat nie soos die kognitiewe inhoud aan ego-beheer onderworpe is nie. Na gelang van die aard van die affek, word 'n verband, wat positiewe of negatiewe valensie het en wat moeilik verbreekbaar is, tussen die projekterende en die objek gevorm. Projeksie omvat altyd die plaas van die oorsaak van die emosie op die ander persoon (objek in projeksie) sonder dat die projekterende sy eie aandeel daarin herken. Die ander persoon word alleen vir die emosies verantwoordelik gehou terwyl skewe en onegte persepsies van hom, die oorsake van die emosies vir die projekterende verskuil.

Ten opsigte van argetipes in die algemeen, sê Jung (1977:161) "The fact that they are impersonal contents is just the reason for projecting them, one feels that they do not belong to one's subjective mind, they must be located somewhere outside one's ego, and, for lack of a suitable form, a human object is made their receptacle". Net soos negatiewe argetipes wat nie met die ego versoenbaar is nie, in simbole soos duiwels en hekse, na buite geprojekteer word, is daar ook positiewe inhoudes wat in simbole soos 'n held, 'n engel of een of ander redder, na buite op persone of objekte geprojekteer word. Byvoorbeeld: Die argetipe van die redder van gevare, probleme en konflikte kan op die terapeut geprojekteer word, asof hy oor magiese kragte en metodes beskik wat die pasiënt se probleme kan oplos. Ook 'n persoon se persoonlike positiewe aspekte soos vermoëns en bekwaamhede kan weens hul onversoenbaarheid met die self en die beeld van die self verdring word en na buite geprojekteer word (Jung, 1983:51-52). Byvoorbeeld: 'n Kind kan sy onvermoë om wiskunde probleme op te los, weens die onversoenbaarheid daarvan met sy selfbeskouing, naamlik as onbekwaam om wiskundige probleme op te los, verdring en op ander kinders projekteer.

"We should understand that dream symbols are for the most part manifestations of a psyche that is beyond the control of the conscious mind" (Jung, 1983:53). Agter die manifeste simbole en simboliese handeling in drome lê latente onbewuste betekenis opgesluit wat, deur projeksie op die manifeste inhoudes, van bewuswording geweer word. Afgesien van projeksie op universele simbole soos 'n veridealiseerde beeld van 'n meisie (anima) wat deur 'n held gered word, vind projeksie ook plaas deur persoonlike simbole (soos 'n persoon wat droom dat hy self van 'n hoë gebou afval). Laasgenoemde persoonlike simbole is vir Jung (1977:212) nie so belangrik as die universele simbole nie. Projeksie op simbole en simboliese handeling kom nie slegs in drome voor nie. In die wakker toestand word onbewuste inhoudes ook op simbole in byvoorbeeld godsdienstige rituele en op persoonlike vlak in byvoorbeeld 'n statussimbool soos 'n mooi huis, geprojekteer.

Volgens Jung (1983) vind projeksie ook plaas wanneer aanvaar word dat 'n persoon soos die projekterende in die lig van sy ervaringe, wense, gevoelens en so meer, dink, voel, persipieer, en so meer. Deur te projekteer word aanvaar dat die eie aan die ander persoon behoort.

3.1.3 A. Adler

Adler, soos aangehaal deur Ansbacher (1956:64) sê: "The ego drives must be understood, not as something rigidified and separate, but as the tension and attitudes toward the environment as a striving toward power, toward dominance, toward being above". Die wil en strewe tot superioriteit, tot sukses, agting en erkenning is die stu- en stuurkrag agter al die psigiese en fisiese handeling van 'n persoon self.

Die aard en kwaliteit van die superioriteit wat 'n persoon vir homself voorstel en wat hy nastreef, is uniek sy eie, omdat dit die resultaat is van sy betekenisgewing soos dit vir hom saak maak. 'n Persoon se betekenis " . . . is built up in his style of life and runs through it like a strange melody of his own creation" (Ansbacher, 1956:180). Sy lewenstyl rig sy doelstellings en handeling om sy doelstellings te bereik.

Alhoewel Adler volgens Ansbacher (1956:218) die term "projeksie" nooit self gebruik het nie, het sy teorieë oor persepsie en fantasie die basis waarop projeksietoetse gebaseer is, geword. Volgens Adler, soos deur Ansbacher aangehaal (Ansbacher, 1956:210), perspieer 'n persoon in die eerste plek alleen dit, van sy eksterne wêreld, wat vir homself belangrik is en wat dan ook by sy reeds bestaande lewenstyl sal inpas. Tweedens korreleer 'n persoon se persepsie van die werklikheid nie met die werklikheid nie, want hy perspieer in die lig van of onder invloed van sy eie reeds bestaande lewenstyl, op sy eie unieke wyse. Persepsies van die werklikheid word dan só omskep dat dit sal inpas by sy lewenstyl. Ten opsigte van persepsie sê Adler (Ansbacher, 1956:210): "Thus, what a person perceives and how he does so, constitutes his particular uniqueness". Wat en hoe 'n persoon perspieer, kan dan 'n beeld weergee van die perspieerder se unieke lewenstyl (sy doelstellings, sukses, wense, houdings, vrese en so meer, soos dit vir hom betekenisvol is).

Oor fantasie maak Adler, soos deur Ansbacher (1956:217) aangehaal, die volgende opmerking: "Like every other psychological movement, it aims at the future, since it also moves with the stream to the goal of perfection". Elke nuwe probleem (en die oplossing daarvan) is vir die persoon wat daarmee gekonfronteer word, 'n nuwe en onbekende situasie of gebeure wat aan die hand van fantasie hanteer word. Hôe hy die probleem oplos, hou verband met sy unieke lewenstyl. Die oplossings wat hy vind of ontdek, is produkte van sy fantasie en is 'n weergawe van sy lewenstyl. Die produkte van sy fantasie, baan dan ook die weg waardeur sy innerlike begryp kan word. Dagdrome en nagdrome is ook manifestasies van 'n individu se pogings om 'n toekoms, wat nog vir hom vreemd is, op 'n vir homself die mees voordelige wyse, te probeer hanteer. Dit doen hy ook aan die hand van simbole wat hy self, deur betekenisgewing, skep.

3.1.4 K. Horney

Vir Karen Horney (1947: 1949) wat die sosiale aspek van die mens beklem-

toon, lê basiese angs ten grondslag van daárdie maneuvers wat deur Freud verdedigingsmeganismes genoem is. Basiese angs spruit uit gevoelens van onveiligheid, eensaamheid en hulpeloosheid wat 'n persoon binne verband van sy sosiale verhoudinge beleef. Een bron van basiese angs is 'n diskrepansie wat bestaan tussen die persoon se werklike self-in-funksie (binne sy sosiale verhoudinge) en sy ideaal-self (die beeld wat die persoon van homself opgebou het soos wat hy dink en glo hyself behoort, kan en moet wees). 'n Persoon se ideaal-self dien vir homself as riglyn en motivering tot selfaktualisering. ". . . but when discrepancies between actual self and the idealized one reach a point where tensions become unbearable, he can no longer resort to anything within himself. The only thing left then is to run away from himself entirely and see everything as if it lay outside" (Horney, 1949:115-116). In die lig van wat Freud (1957:233) oor projeksie sê naamlik: ". . . 'to transpose outwards what becomes troublesome . . . from within . . .'", kan hierdie beskouing van Horney dan ook as projeksie gesien word. Vir Horney is daar egter 'n verskil tussen projeksie en wat sy "eksternalisering" noem.

Horney (1949:116) verduidelik hierdie verskil soos volg: "As commonly applied, *projection* means the shifting of blame and responsibility to someone else for subjectively rejected trends or qualities, such as suspecting others of one's own tendencies toward betrayal, ambition, domination, selfrighteousness, weakness, and so on. In this sense the term is perfectly acceptable. *Externalization*, however, is a more comprehensive phenomenon; the shifting of responsibility is only part of it. Not only one's faults are experienced in others but to a greater or less degree *all feelings*" (eie kursivering).

Dit is dan nie net eie onaanvaarbare en negatiewe eienskappe en gevoelens wat deur eksternalisering na buite die self verskuif word nie, maar ook positiewe eienskappe en gevoelens. 'n Kind kan, wanneer hy sy reële-self, in vergelyking met sy ideaal-self in 'n uiters negatiewe lig beskou, sy sukses gedurende 'n eksamen, in 'n "maklike vraestel", en/of in 'n "simpatieke onderwyser" persipieer. Hy kan verder sy eie gevoel van vreugde oor sy sukses, teenoor homself ontken, terwyl hy in sy ouers se optrede teenoor hom, vreugde oor sy sukses waarneem. 'n Ander kind kan weer, deur te eksternaliseer, die blaam vir sy swak prestasie op die onderwyser plaas terwyl hy sy woede wat hy teenoor homself voel, op sy onderwyser rig, of kan in sy onderwyser se gedrag "sien" dat hy vir hom kwaad is. Horney (1949:115) omskryf eksternalisering as: ". . . the tendency to experience internal processes as if they occurred outside oneself and, as a rule, to hold these external factors responsible for one's difficulties". Eksternalisering vind onbewus plaas (Horney, 1949:116) en die kinders wat in die voorbeelde hierbo genoem is, is nie daarvan bewus dat hulle hul eie vreugde of woede ge-eksternaliseer het nie.

Volgens Horney (1949:129) kom eksternalisering ook in drome voor wanneer daar gepoog word om interne konflikte te ontken en aan 'n eksterne faktor toe te skryf. 'n Hoogspringatleet kan byvoorbeeld droom dat sy afrigter die dwarslat sô hoog gelig het dat hy nooit daarvoor sal kan spring nie.

Deur eksternalisering word die eksterne wêreld ('n persoon, objek of gebeure)

vir 'n persoon die simbool van sy eie gevoelens, wense, vrese, begeertes en so meer, wat vir homself probleme skep.

3.1.5 H.S. Sullivan

Vir Sullivan (1953) omvat projeksie veel meer as net die negatiewe of onaanvaarbare wat op ander geprojekteer word. "To begin with, we project in all interpersonal relations. We attempt to foresee action; we foresee it as the activity of embodied others; and that in itself is projection" (Sullivan, 1953:359). By die toetrede tot elke interpersoonlike situasie, is daar twee tipes impulse betrokke, naamlik: die bewuste betekende, begrepe impulse en die nie-bewuste of nie-begrepe, nie-bekende impulse wat deur selektiewe onopletendheid van die self gedissosieer, of vervreemd is (Preller, 1977:35).

Albei hierdie tipes (die bewuste en die onbewuste) impulse, wat uit 'n persoon se vorige ervaringe spruit, beïnvloed 'n persoon se waarneming van die ander persoon, sowel as verwagte gedrag. Die waargenome kan dan, aan die hand van vroeëre ervaringe, positief of negatief verwing, verwar en gekompliseer word. Byvoorbeeld: 'n Onaangename ervaring, of verskeie onaangename ervaringe met 'n onderwyser kan tot negatiewe beïnvloeding of verdraaiing van die werklikheid lei sodat 'n kind antisipeer dat 'n volgende onderwyser ook byvoorbeeld onbegrypend en onaangenaam sal wees. Sy waarneming van die tweede onderwyser kan dan ook, onder die invloed van sy ervaringsinhoude (dié waarvan hy bewus is en/of dié waarvan hy nie bewus is nie) waaroor hy beskik, onrealisties of onwaar wees. 'n Ander kind kan, in die lig van sy aangename ervaringe met 'n onderwyser 'n tweede onderwyser óórevalueer en ook verkeerde waarnemings maak. In albei gevalle antisipeer die kind, aan die hand van sy vroeëre ervaringe, dat die tweede onderwyser sal wees soos die eerste, en sal handel soos die eerste.

Sulke en ander soortgelyke oordrag van ervaringsinhoude in 'n nuwe situasie berus volgens Sullivan (1953) op die beginsel van parataktiese simboolvorming. Deur parataktiese simboolvorming word sake, ervaringe en persone, weens hul gelyktydige teenwoordigheid, met mekaar geassosieer. 'n Kind wat geval het en wat huil kan ervaar dat hy sy moeder se liefdevolle versorging bewerkstellig het. Hy kan ook later aanvaar dat as hy weer huil sy moeder hom weer sal kom versorg. 'n Volwassene kan aanvaar dat die voorman onder wie hy werk hardvotig is omdat sy eie vader hardvotig is. "What I want to stress is that the degree to which foresight can be good, adequate, and appropriate, and the degree to which it can be far beside the point, is a matter which varies in everyone, from occasion to occasion, on such basis as what motivational complex is at work in the one person, what motivational complex is at work in the other, how tired the one or the other is, and literally, what the recent past has been" (Sullivan, 1953:359).

Die dinamiese selfsisteem wat deur Sullivan (1953:190) 'gepostuleer is, bestaan uit die konfigurasie van waarderinge wat in 'n persoon se relasies

met ander, vir hóm belangrike persone, na hom teruggekaats is. Die selfsisteem is gekoppel aan die handhawing en verhoging van selfrespek en selfagting. sullivan (1953:190) merk op ". . . the self-system from its nature — its communal environmental factors, organisation and functional activity — tends to escape influence by experience which is incongruous with its current organisation and activity . . .".

Enigiets wat nie aan die bestaande selfsisteem kongruent is nie, word in die lig van dié bestaande selfsisteem sô geperspieer, sô omvorm, verwing (en selfs ontken of genegeer) dat dit wel met sy bestaande selfsisteem ooreenstem. 'n Persoon met oorwegend positiewe waarderinge teenoor homself (hoë self-agting) kan sy mislukkings nie "raaksien" nie, of dit ook as suksesse perspieer, terwyl 'n ander persoon met oorwegend negatiewe waarderinge teenoor homself, sy sukses as 'n frats of 'n ongeluk kan perspieer.

Waarneming en antisipasie vind dan ook deur die lens van 'n persoon se selfsisteem plaas. Eie sukses of mislukking en ander persone se gedrag en verwagte gedrag, gevoelens en so meer, word onder die invloed van die selfsisteem verwing, verwar en gekompliseer, sodat dit kongruent is aan die geantisipeerde gedrag, gevoelens, houdings en so meer. Sullivan merk die volgende op: ". . . people with chronically low self-esteem anticipate unfavourable opinions in others . . ." (Sullivan, 1953:359). 'n Kind wat wel sy huiswerk netjies en korrek gedoen het, kan dan, in die lig van sy lae opinie van homself, antisipeer dat die onderwyser ontevrede sal wees en hy kan dan ook in die onderwyser se handelingte teenoor hom afkeur en ontevredeheid perspieer.

By 'n terugblik oor wat die psigo-analitiese beskouinge oor die wese en die aard van projeksie is, blyk dit dat Freud, Jung, Adler, Horney en Sullivan, projeksie teen die agtergrond van hul eie onderskeie teoretiese begronding en perspektief verklaar en beskryf. Dit is ook duidelik dat elkeen van hierdie eksponente van die psigo-analise, vanuit sy eie teoretiese perspektief sekere aspekte van projeksie meer beklemtoon as ander. So het Freud byvoorbeeld op die verdedigingsaspek van projeksie gekonsentreer en vir Sullivan was die waarnemingsaspek weer belangrik.

Uit die bespreking van hierdie vyf psigo-analiese se beskouing oor projeksie blyk dit dat albei die definisies van projeksie, naamlik dat projeksie 'n verdedigingsmeganisme is én dat projeksie waarneming en interpretasie is, binne die psigo-analitiese teorie vervat word.

3.2 Projeksie as verdedigingsmeganisme

"Verdedigingsmeganisme" is 'n konsep wat van psigo-analitiese oorsprong is. 'n Verdedigingsmeganisme, hetsy regressie, verdringing, projeksie, sublimasie, kompensasie, ensovoorts, word met slegs een doel voor oë ingeskael, naamlik: die vermyding of vermindering van angsbeleving (Suinn, 1975:219). Angs ontstaan weens konflikte waarvan die oorsake, ooreenkomstig

die verskillende persoonlikheidsteorieë, uiteenlopend kan wees soos: opponerende kragte van die id, ego en super-ego (Freud); minderwaardigheidsgevoelens teenoor die strewe tot volkommenheid of perfeksie (Adler); onversoerbare behoeftes om saam met ander persone te wees, om afhanklik te wees en om onafhanklik te wees (Horney); konflikterende eise van interpersoonlike aard (Sullivan) en psigo-sosiale krisisse gedurende die proses van identiteitsvorming (Erikson) (Krech, et al. 1969:762-763).

Gouws, et al. (1979:318) vat die psigo-analitiese beskouinge oor verdedigingsmeganismes soos volg saam: verdedigingsmeganismes is "Onbewuste gedragspatrone wat 'n persoon gebruik om homself teen gevoelens van angs, verleentheid, minderwaardigheid en skuldgevoelens te beskerm en wat verhoed dat hierdie gevoelens tot die bewuste deurdring". Projeksie, as verdedigingsmeganisme, hou dan verband met onbewuste projeksie-handelinge waardeur 'n persoon homself teen onaangename gevoelens van byvoorbeeld angs, skuld, minderwaardigheid en verleentheid beskerm deurdat sulke gevoelens van bewuswording geweier word, deur dit aan ander persone toe te ken (of toe te skryf).

Alhoewel Freud (1949; 1957; 1961; 1973) die verdedigingsaspek van projeksie vooropgestel het, is dit nie deur ander psigo-analiste, alhoewel hul teorieë van die van Freud verskil, ontken nie. Ook in die werke van Suinn (1975) Sarason, et al. (1980) en Page (1975), om slegs enkele resente outeurs te noem, word erkenning daaraan verleen dat projeksie, onder andere, ook 'n verdedigingsmeganisme is waardeur 'n persoon homself kan beskerm teen bewuswording van sy eie onaanvaarbare trekke, wense, begeertes, herinneringe, en so meer, wat spanning, verleentheid, angs en minderwaardigheid opwek. Aan die hand van Bell (1948:4) kan die volgende vier kenmerke van projeksie as verdedigingsmeganisme onderskei word:

- (i) projeksie geskied onbewus;
- (ii) projeksie is 'n verdedigingsmeganisme teen onaangename belewinge;
- (iii) die projeksie-handeling omvat die toedigting van die subjektiewe oorsake van onaangename belewinge aan objekte of persone in die eksterne wêreld;
- (iv) projeksie verlig persoonlike spanning, angs, verleentheid, en so meer.

3.2.1 Kenmerke van projeksie as verdedigingsmeganisme

3.2.1.1 Projeksie geskied onbewus

Ten opsigte van paranoia merk Freud op: "... we are accustomed to our internal states being betrayed (by an expression of emotion) to other people. This accounts for normal delusions of observation and *normal projection*. For

they are normal as long as in the process, *we remain conscious of our own internal change*. If we forget it and are left with only the leg of the syllogism that leads outwards, then we have paranoia, with its overevaluation of what people know about us and what people have done to us. What do people know about us *that we know nothing about, that we cannot admit?* It is therefore abuse of *projection for the purpose of defence*" (Freud, 1973:209 — eie kursivering).

Dit wat 'n persoon dan van homself, of ten opsigte van homself nie kan of wil aanvaar of erken nie, word deur verdringing tot die onbewuste beperk (van bewuswording geweer) en deur projeksie word verseker dat sulke verdronge inhoude, onbewus bly. Projeksie, as verdedigingsmeganisme, kan dan nie bewustelik plaasvind nie. Freud (1949:363) maak die volgende opmerking ten opsigte van die terapeutiese effek van psigo-analise: "By extending the unconscious into consciousness the repressions are raised, the conditions of symptom-formation are abolished, and the pathogenic conflict exchanged for a normal one . . .".

Sodra 'n persoon bewus geword het van bepaalde onbewuste trekke, tekorte, vrese en so meer, dan het projeksie oorbodig geword en vind dit nie meer plaas nie. In 'n ondersoek wat deur Sears uitgevoer is (Krech, et al, 1969:767), is bevind dat studente nie daarvan bewus is dat hulle hul eie (en vir hulself onaanvaarbare) trekke soos hardkoppigheid en onordelikheid op hulle medestudente geprojekteer het nie. "Typically, the projection occurs to the extent that the person is unaware of the undesirable trait in himself" (Krech, et al. 1969:707).

3.2.1.2 *Projeksie is 'n verdedigingsmeganisme*

"To put the matter crudely, to be effective a defense mechanism must above all 'fool' the person himself. It is irrelevant whether or not other people are also 'fooled'. Projection as a defence mechanism guards the ego, . . ., for defence mechanisms are mechanisms of selfdefence" (Krech, et al. 1969:767).

Uit vorige afdelings het alreeds baie oor hierdie eienskap van projeksie bekend geword en hier sal volstaan word met slegs enkele opmerkings:

- spesifieke eie trekke, wense, begeertes, idees en so meer, waarvan die manifestasie 'n persoon se status en selfagting kan benadeel, word tot die onbewuste verdring;
- die bewuswording van sulke verdronge inhoude hou 'n bedreiging (en gevaardgaande angsbelewing), vir die persoon self en die beeld wat hy van homself het, in;
- deur sulke bedreigde onbewuste inhoude in iemand anders waar te neem, bly die persoon self daarvan onbewus; en
- is die inhoude nie meer 'n bedreiging nie, deurdat die inhoude van die self onteien is en op iets en/of iemand anders afgewentel is.

3.2.1.3 *Projeksie loop uit op die toedigting van subjektiewe inhoude aan die objektiewe wêreld*

"Repression requires considerable effort. Sometimes the effort is not enough and the repressed information begins to show itself . . ." (Sunn, 1975:220). Wanneer hierdie punt bereik word het verdringing nutteloos geword en is 'n tweede linie van verdelging nodig, sodat die inhoude onbewus bly.

Objekte, persone en situasies wat vir 'n persoon bedreiging inhou, kan deur byvoorbeeld vermyding, ontvlugting (en selfs aanval) hanteer word. Deur projeksie word verdronge subjektiewe inhoude wat bedreiging inhou, aan objekte, persone en situasies toegeskryf of toegedig. Hierdeur word die moeilik hanteerbare onbewuste inhoude vir die projekteerder makliker hanteerbaar deurdat 'n interne (subjektiewe) gevaar omskep is in 'n (eksterne) objektiewe gevaar. Byvoorbeeld: 'n Hysbak kan vermy word.

3.2.1.4 *Projeksie verlig spanning en ang*

Angsbelewing hou verband met 'n gevoel van bedreiging van die ego (Freud), die persoon self, sy welsyn, sy psigologiese veiligheid, en sy selfkonsep (Sunn, 1975:215). Angsbelewing hou verband met onaangename gevoelens van spanning, benoudheid en onvergenoegdheid wat tot geneigdheid om angsbewewing te verlig of te vermy, lei. Projeksie is een manier om spanning en ang te verlig en/of te vermy.

"De tendens tot projekteer van afgeweerde kante is het pogen van die gestoorde mens om het dreigende zo ver moegelyk van zich af te houden" (Lubbers, 1971:77). Deur die subjektiewe oorsake van spanning en ang (onbewuste verdronge vrese, wense, begeertes, en so meer) deur projeksie in iemand anders waar te neem, word die gevaar van bewuswording daarvan, afgeweer en angsbewewing en spanning verlig.

3.2.1.5 *Projeksie geskied vanuit 'n interne verwysingsraamwerk*

Uit alles wat tot dusver oor projeksie as 'n verdedigingsmeganisme bekend geword het, blyk die volgende:

- (i) dat die doel van projeksie die *verligting van persoonlike ang en spanning is;*
- (ii) dat *persoonlike ang opgewek word deur 'n bedreiging van 'n persoon self en van alles wat volgens sy persoonlike beskouing en ervaring vir hom belangrik is* (al word dit vanuit 'n eksterne verwysingsraamwerk as irrasioneel beskou);
- (iii) *die projekteerder verdraai, vermyring en ignoreer terwyl hy die werklikheid vanuit sy persoonlike verwysingsraamwerk herskep* deur byvoorbeeld aan

'n ander persoon sy eie vrese, wense, idees, eienskappe en so meer toe te ken terwyl dit nie werklik tot die ander persoon behoort nie;

- (iv) *die projekteerende kies self*, aan die hand van sy persoonlike verwysingsraamwerk, 'n ander persoon of objek in die eksterne wêreld waarop hy sy eie subjektiewe inhoude projekteer (Von Franz, 1980:3).

Projeksie as verdedigingsmeganisme vind dan vanuit 'n persoonlike verwysingsraamwerk plaas.

3.2.2 *Verskillende vorme van projeksie as verdedigingsmeganisme*

3.2.2.1 *Primitiewe projeksie*

"Hy het my eerste geslaan" en "My vriende het my verlei. Sonder hulle sou ek nooit uit die koshuis geglip het nie" is voorbeelde van wat Krech, et al. (1969:766) primitiewe projeksie noem. 'n Ander voorbeeld daarvan is 'n gholfspeler wat sy gholfstok krities beskou nadat hy 'n hou verbrou het. 'n Meer subtiel vorm daarvan kan in die volgende opmerking van 'n kind gevind word: "Meneer, ek rook nooit alleen nie". Uit hierdie voorbeelde is dit duidelik dat primitiewe projeksie volgens Krech, et al. (1969:766) plaasvind wanneer die blaam of skuld vir gevoelens van byvoorbeeld vernedering en mislukking, waarvan 'n persoon bewus is, op iets of iemand buite homself geprojekteer word (of toegedig word). Die gholfspeler is bewus van sy gevoelens van frustrasie, mislukking en teleurstelling nadat hy die hou verbrou het, maar hy wil die blaam of skuld vir sy gevoelens in iets buite homself vind. Die oorsaak van sy vernedering projekteer hy op die gholfstok waardeur hy homself vryspreek van die blaam vir sy gevoelens.

Halpern, et al. (1983:20) verkies die term "parallele projeksie" wanneer hierdie vorm van projeksie ter sprake is: "The first level is parallel projection, which is the tendency to see others as we see ourselves. We simply attribute aspects of ourselves that *we are aware of* on to others" (eie kursivering). Hulle (Halpern, et al. 1983:22) omskryf die defensiewe aspek van projeksie soos volg: "One way we can make other people less threatening — one way to defend ourselves — is to see them as being similar to us". By parallele projeksie is meer as net die blaam vir eie gevoelens op ander projekteer, betrokke. Die eie onaanvaarbare eienskappe, handeling, wense, idees, en so meer, wat tot onaangename gevoelens van skuld, angs, frustrasie, teleurstelling en so meer aanleiding gee, word ook op 'n meerderheid van ander persone geprojekteer. 'n Kind wat gedurende 'n eksamen oneerlik was en daarvoor skuldig voel, kan selfs minder skuldig voel deur te aanvaar dat daar baie ander kinders was wat dieselfde gedoen het. Hy is dan nie die enigste wat oneerlik was en skuldig behoort te voel nie.

3.2.2.2 Primêre projeksie

Primêre projeksie word deur Rycroft (1983:125) omskryf as: "... the process by which specific IMPULSES, wishes, aspects of the SELF, or internal objects are imagined to be located in some OBJECT external to oneself". Primêre projeksie as verdedigingsmeganisme is "... the ascription of an undesirable thought or action applied to oneself" (Mussen, et al. 1969:517). Subjektiewe onbewuste inhoude wat self afgekeur en ontken word, word deur primitiewe projeksie aan 'n ander persoon toegedig en in die ander persoon waargeneem, terwyl die projekteerende *daarvan onbewus is* dat hy projekteer en dat dit sy eie is wat hy in die ander persoon waarneem. Subjektiewe inhoude wat gevaar inhou word van homself onteien en aan 'n ander persoon toegeken. Sodoende word die gevaar van bewuswording van sulke inhoude en die vernedering van erkenning van sulke inhoude in homself afgeweer. 'n Man kan sy vrou van 'n buite-egtelike verhouding verdink, terwyl hy self die begeerte koester tot so 'n vir homself, afkeurenswaardige verhouding. Inhoude wat deur primêre projeksie aan iemand anders toegeken is, word dan, in die ander persoon, 'n weerspieëling van die subjektiewe inhoude van die projekteerende.

Suinn (1975:131) verkies vir hierdie vorm van projeksie die term "komplementêre projeksie" en definieer dit as: "The attributing of a trait to others that will justify or complement the feeling or emotions that one possesses". Suinn (1975:223) gaan dan voort om die proses van komplementêre projeksie soos volg te beskryf: "Thus the person who is ashamed of being frightened without good reason starts to read hostility and maliciousness into the gestures of others. He does not feel less frightened, but at least he can anchor his fear to something or someone specific". Deur die oorsaak van sy gevoelens in iets of iemand buite homself waar te neem, kan hy ook stappe neem om die objek of persoon te vermy en sy angs verlig.

3.2.2.3 Inversionele projeksie

Inversionele projeksie vind plaas wanneer, teen die selfgemikte subjektiewe gevoelens, omgekeer word tot teen die self-gemikte objektiewe gevoelens. Subjektiewe gevoelens van self-afkeur en self-beskuldiging word, terwyl die persoon self daarvan onbewus is, omskep tot afkeur en beskuldiging wat vanuit die eksterne wêreld op die self gerig word. Vir Freud was hierdie vorm van projeksie in veral paranoia baie belangrik (Freud, 1973: vol. 1:209). Volgens Halpern, et al. (1983:25) projekteer die paranoïese persoon "... an internal threat and instead of fearing himself becomes terrified of other people". Dit is vir só 'n persoon makliker om die denkbeeldige vermaninge en kritiek van die kant van ander persone te hanteer, as om sy self-kritiek, en selfoordeel te verdra en nog die oorsake daarvan in die gesig te staar (Halpern, et al. 1983:24). Deur sulke projekties word die subjektiewe oorsake van, en die aftekte van homself afgeweer. Byvoorbeeld: 'n Persoon se eie oordeel en af-

keur oor verdronge seksuele wense en begeertes word in ander persone se houdings en gedrag teenoor homself waargeneem. Deur ontvlugtingsmaneuvers van die eksterne gevaar van verdoeming en afkeur toe te pas, kan hy sy interne spanning verlig.

Inversionele projeksie kom egter ook in die alledaagse lewe voor. 'n Persoon wat skuldig voel oor 'n daad wat hy gepleeg het en waarvan slegs hy self weet, kan in die blik van 'n ander persoon beskuldiging, verwerping, veragting en so meer, waarneem. Sy self-veroordeling, selfverwerping en selfveragting word omskep tot verwerping, veragting, en oordeel wat vanuit die eksterne wêreld op hom gerig word. 'n Meisie wat op 'n getroude man verlief is, kan haarself teen self-oordeel en eie skuldgevoelens beskerm deur te aanvaar dat die getroude man op haar verlief is.

3.2.2.4 Oordrag of verplasing

Gouws, et al. (1979:210) omskryf oordrag as: "Die verplasing van affek van een objek na 'n ander". Oordrag by projeksie vind plaas wanneer 'n persoon dieselfde affek wat deur een objek of persoon geïnisiëer is, op 'n ander as die oorspronklike persoon of objek rig (Nel, et al. 1958:8; Van Niekerk, 1978:137). Volgens Von Franz (1980:2-3) kan oordrag ook in al drie reeds genoemde vorme van projeksie voorkom. 'n Seun wat vir sy onderwyser kwaad is, kan, terwyl hy van sy woede teenoor die onderwyser bewus is, 'n klip wat in die pad lê, skop. 'n Persoon (X), wat deur sy biologiese moeder verwerp is, kan, terwyl hy self daarvan onbewus is, negatiewe gevoelens teenoor haar koester en sy eie negatiewe gevoelens op 'n ander persoon (Y) projekteer, en in Y se handelingte teenoor sy (Y se eie) moeder, haat en aggressie waarneem. X kan ook sy eie vyandigheid teenoor sy biologiese moeder omskep tot vyandigheid wat, van buite homself, deur sy stiefmoeder teen hom gerig word, waarneem. Enige subjektiewe onbewuste gevoelens van 'n persoon kan deur oordrag van bewuswording geweer word.

3.3 Projeksie as persepsie

Uit die inleiding tot hierdie hoofstuk blyk dat projeksie nie net as verdedigingsmeganisme beskou word nie, maar dat dit ook 'n proses is waardeur 'n persoon sy objektiewe wêreld waarneem en interpreteer. Volgens Gouws, et al. (1979) is waarneming en persepsie sinoniem. Die term persepsie word verkies en sal verder gebruik word. In werkwoordelike sin sal persipiëer gebruik word.

Voordat projektiewe persepsie bespreek word, sal eers vasgestel moet word wat onder "persepsie" verstaan word:

Volgens Funk (1956) beteken persipiëer: "To have knowledge of through medium of the senses" en persepsie: "The act, power, process or product of perceiving, knowledge through the senses of existence and properties of matter

and the external world: . . .". Gouws, et al. (1979) omskryf persepsie weer as: "Die (hoofsaaklik kognitiewe) prosesse wat gepaardgaan met die stimulering van een of meer sintuie en wat 'n organisme in staat stel om inligting uit sy eksterne of interne omgewing te ontvang en te verwerk". Volgens Nel, et al. (1970:182) is persepsie ". . . die psigiese produk, resultaat, interpretasie of beeld in die menslike bewussyn op grond van die inwerking van fisiese prikkels deur bemiddeling van die sintuie".

Uit bogenoemde verskillende beskrywings van persepsie, is dit duidelik dat persepsie 'n kenverskynsel is waardeur objektiewe stimuli, subjektief verwerk en geïnterpreteer word en betekenis aan die objekte (wêreld) toegeken word. Alhoewel normaal-funksionerende sintuie 'n sleutelrol by persepsie speel, bly sintuie slegs 'n medium waardeur persepsie plaasvind, terwyl ander faktore die vorming van én die aard en kwaliteit van persepsie bepaal.

Volgens Van den Berg (1972:17) *werp 'n persoon, wanneer hy na iets kyk, sy blik op dit waarna hy kyk. So 'n persoon is aktief besig om te kyk en is, tydens sy aandag gee aan dit waarna hy kyk, daarby betrokke*. Dieselfde beginsel is ook van toepassing by die ander sintuie. 'n Student kan woorde, diagramme en sketse in sy handboek persipieer, maar die geluide van motors wat voor sy studeerkamervensters verby ry, nie persipieer nie. Deur wat Sullivan (1953:170) "selektiewe onoplettenheid" noem, is die student op daardie oomblik nie van die geluide van voortsnellende motors bewus nie en is die geluide ook vir hom betekenisloos. Vrey (1979:21) merk op: "Sodra my kenende bewussyn op 'n saak gerig is, tree ek tydens persepsie met die voorwerp in kontak deur die sintuig (sien, hoor, ensovoorts) as medium" (eie kursivering). Tydens persepsie is die persipieerder dan nie 'n passiewe ontvanger van sintuiglike prikkels van sy objektiewe wêreld nie, maar is hy in sy bewussynsgerigtheid op 'n sintuiglike prikkel, aktief by daardie objek, persoon, gebeure en so meer, wat via sy sintuie tot hom spreek, betrokke.

Persepsie is volgens Wilkening (1973) ". . . the construction of a set of organized categories in terms of which stimulus-inputs (new experience) may be sorted, given identity and more elaborated connotative meaning". Om te persipieer en nuwe betekenis te kan toeken, veronderstel dan dat die persipieerder alreeds oor 'n mate van kennis of ervaring beskik. Sonder kennisbesit, wat byvoorbeeld deur eie ervaring opgedoen is en/of deur vertelling of verduideliking oor 'n objek bekom is, val daardie objek volgens Van den Berg (1972:41) buite die persepsieveld van die persoon en word daárdie objek nie deur die persoon gepersipieer nie. Volgens Gouws, et al. (1979:329) word die belangrike rol wat vorige ervaring (en dus reeds verworwe kennis) tydens waarneming speel, algemeen erken.

Vorige ervaring en kennis waaroor 'n persoon beskik, bepaal nie slegs wat gepersipieer word en wat nie gepersipieer word nie, máár dit beïnvloed ook die subjektiewe verwerking en interpretasie van objektiewe stimuli en gevolglik ook die aard en kwaliteit van die resultaat van persepsie. Byvoorbeeld: 'n Middeleeuse boogskutter wat 'n moderne geweer in die jagveld in aksie sien, kan die geweer, ooreenkomstig sy ervaringsbesit (of verwysingsraamwerk) persi-

pieer as iets wat met 'n weerligstraal en die gepaardgaande donderslag verband hou. Volgens Van den Berg (1972:41) beïnvloed skewe of verdraaide kennis waaroor 'n persoon reeds beskik sy persepsie in só 'n mate dat nuwe persepte wat onder invloed van sulke skewe kennis (ervaringsbesit) tot stand kom, ook skeef en verdraaid kan wees. Konnotatiewe (uniek-persoonlike) en denotatiewe (algemeen erkende of egte) betekenisinhoud van 'n persoon se verwysingsraamwerk speel só 'n belangrike rol by persepsie (en die nuwe betekenis wat dan gegee word) dat dit die aard en kwaliteit van nuwe persepte bepaal.

Volgens Vrey (1979:20) is die persipeerder self daarvan onbewus dat sy persepsie deur vroeëre ervaringspore beïnvloed word sodat dit, ook volgens Nel, et al. (1970:183, 104) vir homself voorkom asof sy persepte van huidige gebeure en situasies, werklik is soos hy dit persipeer, al is dit nie werklik so nie. Dit word dan ook duidelik dat persepsie 'n persoonlike karakter het en dat 'n persoon se persepte persoonlik of konnotatief gekleur is.

Die persoonlike aard van persepte hou verband met die aard en intensiteit van affektiewe belewing tydens persepsie. Byvoorbeeld: 'n Seun kan, in die lig van sy onaangename belewing tydens sy eerste rugby-oefening, rugby as 'n onaangename gevaarlike spel of as 'n spel waarin 'n mens maklik seerkry, persipeer. Hy kan ook verder gaan en, aangesien sy beste vriende rugbyspelers is, homself begin persipeer as "anders" as sy portuur seuns. Onder invloed van sulke ervaringspore kan hy 'n ander seun wat alleen langs die rugbyveld staan, ook as "anders" persipeer. Volgens Nel, et al. (1970:198) "... sal die waarnemingsakt 'n uitvloeisel wees van die persoonlike affektiewe stellingname van die persoon teenoor die situasie wat waargeneem word". Die seun in die voorbeeld hierbo genoem kan dan, omdat hy self eensaam en ongelukkig voel, die ander seun wat langs die rugbyveld staan, ook as eensaam en ongelukkig, persipeer.

Samevattend kan persepsie dan beskou word as betekenisgewing aan die objektiewe wêreld (ander persone, God, objekte en gebeure) waarvan daar tydens betrokkenheid by hierdie wêreld, deur medium van die sintuie bewus geraak word. Die resultaat van persepsie (die aard en kwaliteit van persepte) word deur die interne verwysingsraamwerk (die bestaande en beskikbare subjektiewe ervaringsinhoud) beïnvloed.

3.3.1 *Projektiewe persepsie*

Volgens Nel, et al. (1970:372) is die mens "... van nature op soek na die korrelate van sy affek, na dit wat sy gevoelsmatige gerigtheid kan beliggaam". Weens die uniekheid van belewing en dan ook die uniekheid van 'n persoon se affektiewe behoeftes, word die mens se soeke na korrelate van sy affekte nooit ten volle bevredig nie, want: "... de wêreld waarin ik opgroei, heeft een betekenis, die zich niet ten volle dekt met de wêreld, zoals ik die zou wil-

len organiseren en creëren, indien ik een affectiewe almacht der gedachten bezat" (Van Lennep, 1949:252).

Teen die agtergrond van só 'n affektief-onbevredigende wêreld waarin die mens nie korrelate van sy persoonlike affekte kan vind nie, is 'n mens volgens Van Lennep (1949:252), bewustelik of onbewustelik, besig om vir homself 'n wêreld wat wel aan sy persoonlike vereistes voldoen, te skep. Deur konnotatiewe betekenis, wat affektief swaar belaa is en 'n persoonlike karakter het, skep 'n persoon vir homself 'n wêreld wat nie met die werklikheid ooreenstem nie, maar wat vir hom verteenwoordigend van die werklikheid is. Sodoende word sy unieke konnotatiewe-betekende wêreld vir hom reële werklikheid.

Volgens Nel, et al. (1970:372) is die mens, tydens sy soeke na korrelate van sy affekte, voortdurend besig om sy wêreld só te omvorm dat dit wel sy affek kan huisves. Byvoorbeeld: 'n Seun wie se vader 'n tiran en wreedaard is, kan die korrelaat van sy eie ang, wat hy in die teenwoordigheid van gesagsfigure beleef, in die skoolhoof persipieer. Hy kan die skoolhoof as gevoelloos, wreed en kwaai persipieer, en 'n ander seun wat met die skoolhoof gesels as bang en bevrees persipieer. Sodoende het die seun die werklikheid om gestruktureer of herskep, ooreenkomstig sy eie affektiewe ingesteldheid. "Just as we tend to assume that the world is as we see it, we naively suppose that people are as we imagine them to be . . . In this way everyone creates for himself a series of more or less imaginary relationships based essentially on projection" (Von Franz, 1980:6).

Volgens Van Lennep (1949:256) is die proses van 'n korrelaat vir die affekte in die objektiewe wêreld te vind, in der waarheid nie projeksie nie, maar is persepsie van die affekte in ander persone, wel projeksie. Dit is projeksie wanneer die ander persoon draer word van die projekterende se affekte — wanneer die ander persoon as objek gebruik word waarin die projekterende persoon sy eie affekte persipieer asof dit aan die ander persoon behoort.

Sulke persepsie van die eie in die ander asof die eie aan die ander behoort, word volgens Nel, et al. (1970:373) moontlik gemaak omdat die mens van homself afstand kan neem en homself objek kan maak en dan tydens projeksie homself in die ander persoon kan "verdubbel". Die projekterende projekteer dan nie sy eie affekte in die ander persoon nie, maar hy projekteer homself-in-affek (Nel, et al, 1970:373). Hy herhaal homself in sy gepersipieerde wêreld (Van Lennep, 1949:257). Dit is dan projeksie wanneer die seun wat vir die skoolhoof bang is, 'n ander seun wat met die skoolhoof gesels as bang vir die skoolhoof persipieer en sien (en weet) dat die ander seun van die skoolhoof wil weghardloop.

Volgens Van Lennep (1948:247) is projeksie ook 'n afweermeganisme waardeur 'n persoon aspekte van homself, wat vir homself 'n bedreiging inhou, in ander mense persipieer. Vir Van Lennep hou projeksie as afweer, nie met die psigo-analitiese beskouing van projeksie as verdedigingsmeganisme verband nie omdat die psigo-analitiese beskouing op die beginsel van verdringing gebaseer is. Afweer hou vir Van Lennep verband met die objektivering van aspekte van die self, wat vir die self bedreiging inhou, deur dit aan ander toe te

skryf. Van Lennep (1948:239) stel dit soos volg: "De projectie is een poging van het ik om in de irrealiteit de eigen vryheid te redden door de afstand tot myself zo groot mogelijk te maken". Deur 'n analoog vir eie affekte in die objektiewe wêreld te persipieer, word die eie, wat vir die self bedreigend is, in die projeksie-objek verdubbel. Sodoende word afstand van die eie afgeweerde gedoen. Lubbers (1971:77) sluit by hierdie gedagte aan wanneer hy sê: "De tendens tot projecteren van afgeweerde kanten is het pogen van het gestoorde mens om het dreigende zo ver mogelijk van zich zelf af te houden".

Carp, soos aangehaal deur Van Lennep (1948:11), beklemtoon die subjektiewe aard van projeksie wanneer hy sê: "In de waarneming steekt echter tevens een projectie van de eigen subjectiviteit in de buitenwêreld: een ieder neemt op zijn eigen wijze de wêreld der dingen waar". So kan verskillende persone wat dieselfde gebeure beleef het, se weergawes van die gebeure aansienlik verskil omdat dit verskillende persone is wat beleef het en wat persipieer het (betekenis aan die gebeure gegee het). Hierdie beskouing van Carp sluit alle persepsie in en omvat dan ook die ander reeds genoemde beskouinge oor projeksie.

Uit die vorige afdeling het geblyk dat persepsie (waarneming) 'n singewende gebeure is. Langeveld (1976:52, 53) onderskei verskeie wyses waarop betekenis toegeken kan word. Hy noem onder andere, oop of algemeen-erkende betekenisgewing, (waardeur denotatiewe betekenis toegeken word) en persoonlike betekenisgewing (waardeur konnotatiewe-, of uniek-persoonlike betekenis toegeken word). Ten opsigte van laasgenoemde merk Langeveld (1976:53) op: "Events and objects in the communal world also have a subjective personal meaning for the individual human person, depending on his make-up. One and the same event can be experienced in totally different ways by different individuals, each of whom attributes his personal meaning to it and has a different emotional experience. This is a fundamental aspect of the subjective relation of every human being to the world".

Dit is sülke uniek-persoonlike konnotatiewe betekenis en persoonlike beleving wat by (projektiewe persepsie) projeksie betrokke is. Beleving is egter dié faktor wat die konnotatiewe aard van betekenisinhoud (wat weer as verwysingsraamwerk in nuwe situasies dien) bepaal en wat persepsie van nuwe gebeure en situasies sô beïnvloed dat die resultaat daarvan ook weer hoogs persoonlik is.

"Die beleving van 'n situasie waaraan 'n bepaalde betekenis gegee word, lei daartoe dat die besondere beleving met die betekenis geïntegreer word waardeur die betekenis dan 'n individueel persoonlike dimensie bykry" (Vrey, 1979:43). 'n Kind wat self in 'n motorongeluk betrokke was, se beskrywing van die ongeluksgebeure, sal so deur sy affektiewe beleving tydens so 'n ervaring beïnvloed word, dat dit van die werklike feite van die gebeure verskil. Sy beskrywing van die gebeure sal ook, van dié van ander persone, wat ook in dieselfde ongeluk betrokke was, verskil omdat wat elke persoon voel (hoe elkeen dit beleef het) uniek en tipies sy eie is.

Persoonlik-beleefde-sin dien as referensie vir die interpretasie van latere ge-

beure en die betekening daarvan. So 'n kind wat al self in 'n motorongeluk was, interpreteer en beteken 'n ander motorongeluk teen die agtergrond van sy eie ervaring terwyl hy self ook, by aanskouing van 'n motorongeluk, skok, vrees en angs kan beleef. By die beskrywing van so 'n ongeluk, kan hy in die persone in so 'n ongeluk betrokke, sy eie affekte en gevoelens perspieer. Projeksie is dan die inlees van eie ervaringe en gevoelens tydens die interpretasie van situasies en gebeure (Semeonoff, 1976:5). Afgesien van die logiese (of algemeen erkende) dimensie van betekenis, het betekenis ook 'n psigologiese dimensie wat uniek is en wat daardie betekenis is wat deur 'n bepaalde persoon toegeken word (Vrey, 1979:36). Onder invloed van sulke beleefdesin, is elke individu se persepsie van situasies en gebeure uniek en besit elke persep volgens Semeonoff (1976:6) 'n element van projeksie.

Simbole is die draers van betekenis en daarom bestaan 'n simbool slegs vir iemand wat betekenis gegee het (Blignaut en Fourie, 1970:46). Deur denotatiewe- en konnotatiewe betekenisgewing stig die kind vir homself 'n leefwêreld van algemeen aanvaarde of -erkende simbole én persoonlike — of unieke simbole. Eersgenoemde bevorder kommunikasie met sy objektiewe wêreld, terwyl laasgenoemde kommunikasie benadeel omdat die persoonlike simbole persoonlike betekenis dra en die kind dan nie die objektiewe wêreld kan verstaan of begryp nie.

Die kind wat die wêreld (objekte, idees, gewoontes, houdings en so meer) nie kan verstaan soos sy portuurs, opvoeders en ander mense nie, kan persoonlikheids-, gedrags- en ander probleme ondervind (Jacobs en Vrey, 1982:12). Dit is ook meestal sulke kinders wat na sentrums en klinieke vir gespesialiseerde hulp verwys word, en wat geobserveer en aan toetsing onderwerp word. Die toets-protokolle, die resultate van sy persepsie, dra die stempel van sy unieke betekenis (en sy persoonlike simbole) wat hy deur middel van woorde (soos in T.A.T., C.A.T. — en Columbusverhale) moet weergee. "Woorde dra in eerste instansie bepaalde 'ding'-betekenis en daarnaas simboliese betekenis, . . . Waar dit 'n gevoelswaarde het, is dit gewoonlik 'n definitiewe simbool en waar dit 'n beskrywingswaarde het, is dit 'n definitiewe algemeen-aanvaarde feite-betekenis" (Blignaut en Fourie, 1970:49). In sy protokolle projekteer die kind, deur sy gevoelsdraende woorde, sy unieke konnotatiewe of simboliese betekenis.

Carp se meer omvattende beskouing van projeksie sluit albei die vorige beskouinge in. Die seun wat korrelate vir sy affekte soek en in die skoolhoof vind én wat sy eie affekte in die ander seun perspieer, kan weer as voorbeeld gebruik word. Onder invloed van sy ervaringspore waarby, onder andere, sy konnotatiewe betekenis (beleefde sin) aan homself en sy vader as gesagsfiguur geïnkorporeer is, én ooreenkomstig sy angs wat hy in die teenwoordigheid van die skoolhoof (as gesagsfiguur) beleef, perspieer hy die skoolhoof as kwaai en ongenaakbaar en die ander seun as bang of bevrees. Hy perspieer en interpreteer die objektiewe wêreld ooreenkomstig sy eie vrese, en gevoelens terwyl hy persoonlike of konnotatiewe betekenis aan die skoolhoof, die ander seun (en die situasie) toeken.

Van al die verskillende beskouinge oor projeksie wat tot dusver bespreek is, is hierdie beskouing, vanuit empiries-opvoedkundige perspektief, die mees aanvaarbare.

Samevattend kan projektiewe persepsie beskou word as die konnotatiewe betekenisgewing aan die objektiewe wêreld waarvan daar deur middel van die sintuie bewus geraak word en waarvan die resultaat deur reeds bestaande subjektiewe ervaringsinhoude en belewinge tydens persepsie, beïnvloed word.

3.3.2 Kenmerke van projektiewe persepsie

3.3.2.1 Die projekterende persoon is onbewus van die invloed wat sy vorige ervaringe en belewinge op sy huidige persepsie het

Volgens Janov (1982:67) het die neuro-chirurg Penfield uit waarnemings voor en tydens breinoperasies wat onder plaaslike verdowing op pasiënte uitgevoer is, die volgende gevolgtrekkings gemaak: "Thus the temporal cortex is a scanning device which translates each new experience on the basis of the memory bank. Each new event is interpreted and acted upon in terms of this latent store house. The temporal scanner selects out of the past similar experiences and then relays the message, past and present, to other brain centers for processing".

Seleksie van inhoude uit die verlede en die interpretasie van huidige ervaringe in die lig van die vorige ervaringspore vind plaas sonder dat die perspieerder daarvan bewus is (Vrey, 1979:20). Volgens Van Lennep (1948:197) is 'n persoon, terwyl hy projekteer (perspieer) by sy handeling (byvoorbeeld 'n T.A.T. verhaal wat hy vertel) betrokke en ten volle bewus van sy handeling. Alhoewel hy van sy handeling bewus is, is hy onbewus van die invloed wat vroeëre ervaringe en huidige belewinge op sy handeling utoefen. Een persoon kan 'n figuur op 'n T.A.T.-plaat as moedeloos perspieer terwyl 'n ander persoon dieselfde figuur as kwaad kan perspieer. Vir albei die persone kom dit voor of die aard en kwaliteit van hul persepte werklik van die figuur op die plaat afkomstig is.

3.3.2.2 Projektiewe persepsie loop uit op die toekenning van persoonlike of konnotatiewe betekenis

Die belewinge van 'n persoon wat by 'n saak, gebeure of objek betrokke is, is hoogs persoonlik en uniek. Die kwaliteit van die betekenis wat deur 'n persoon, tydens sy betrokkenheid, toegeken word, word deur die aard en intensiteit van sy belewinge bepaal. Projeksie is volgens Jrever en Wallenstein "The interpretation of situations and events, by reading into them our own experience and feeling" (Semeonoff, 1976:6, eie kursivering). Sintuiglike impulse

van situasies en gebeure uit die objektiewe wêreld ontvang, word teen die agtergrond (en onder invloed) van vroeëre belewinge geïnterpreteer en geperspieer. Die uitkoms van sulke persepsie is die "inlees" van, of konnotatiewe betekening van die ervaringsinhoude en gevoelens in die objektiewe wêreld. 'n Persoon wat, weens herhaalde mislukking, moedeloos voel, kan die seuntjie op plaat 1 van die T.A.T., onder die invloed van sy eie ervaring en gevoelens perspieer as en konnotatief beteken as 'n seuntjie wat baie hard probeer het maar nie kon slaag nie en daarom moedeloos voel.

3.3.2.3 *Projektiewe persepsie vind ooreenkomstig persoonlike gevoelens plaas*

Van Lennep sê: "It seems to me that the most promising way of theorizing on the concept of projection is to start from the affective relationship between the subject and his world" (Van Niekerk, 1978:137). Om hartseer, moedeloos, kwaad, of opgeruimd te wees, is volgens Vrey (1979:44-45) 'n affektiewe toestand wat 'n persoon ondergaan; 'n belewing wat die kwaliteit van die relasie tussen die persoon en sy wêreld beskryf. Volgens Waterink (1951:172) vind affektiewe belewing onmiddellik en onwillekeurig plaas. Daar is ook 'n strukturele samehang tussen belewinge sodat 'n belewing van vroeër 'n huidige belewing beïnvloed en dit 'n bepaalde eie kleur en eie karakter gee (Waterink, 1951:172).

Uit vroeëre gedeeltes hierbo, het geblyk dat wanneer die intensiteit van affektiewe belewinge hoog is, dit tot oorwegend konnotatiewe betekenisgewing lei. 'n Intelligente kind, wat weens die gebrek aan erkenning en waardering van die kant van persone wat vir hom belangrik is, in die skoolsituasie mislukking beleef, kan homself as onintelligent en onbekwaam beskou, en skoolgaan as 'n onaangename aktiwiteit perspieer. "Het begrip wordt niet ontleent aan het object, maar is vrucht van uitdrukking van eigen innerlijke beleven" (Waterink, 1951:172). Deur sy affektief-geïnspireerde persepte in sy handellinge (soos byvoorbeeld 'n T.A.T.-protokol) bekend te maak, projekteer 'n persoon sy interne (subjektiewe) struktuur wat sy huidige persepsie (van die T.A.T.-plaat) beïnvloed.

3.3.2.4 *Projektiewe persepsie vind vanuit 'n interne verwysingsraamwerk plaas*

Uit dit wat tot dusver oor persepsie en projektiewe persepsie bekend geword het, blyk:

- dat persepsie 'n kenverskynsel is, waardeur 'n persoon tydens sy betrokkenheid by sy wêreld, betekenisse met denotatiewe en konnotatiewe dimensies aan objekte, persone, God, norme en so meer toeken;

- dat nuwe betekenisgewing (vorming van nuwe persepte) teen die agtergrond van en onder die invloed van die geïntegreerde geheel van sulke reeds toegekende betekenis plaasvind.

Dit het ook verder geblyk dat:

- 'n Persoon se belewing tydens sy betrokkenheid by sy wêreld, sy betekenis 'n unieke-persoonlike karakter gee (byvoorbeeld: onrealistiese vrese, wense, ideale, en so meer);
- hierdie bestaande konnotatiewe (uniek-persoonlike) betekenisstruktuur alreeds daaropvolgende betekenisgewing s6 beïnvloed dat die resultaat ook 'n persoonlike karakter het.

3.3.3 *Vorme van projektiewe persepsie*

Die objektiewe wêreld wat as projeksieskerm waarop geprojekteer word dien, kan in twee kategorieë van objekte en van ander mense, onderverdeel word. Binne die raamwerk van sy objektiewe wêreld, kan 'n persoon korrelate van sy affekte en sy eie affekte in persone en objekte persipieer.

3.3.3.1 *Persepsie van korrelate van eie affekte*

'n Kind wat bang is kan 'n korrelaat vir sy eie angs in die donker en in die naggeluide wat hy as angswekkend persipieer, vind. Op plaat 1 van die T.A.T. kan hy 'n seuntjie wat eensaam en bang is, persipieer. 'n Tennisspeler wat besig is om 'n wedstryd te verloor kan die korrelaat vir sy belewing van mislukking en frustrasie, in 'n onregverdige skeidsregter of die swak toestand van die baan, persipieer. Hy kan op plaat 1 van die T.A.T. 'n stukkende viool persipieer en verduidelik dat die viool voor 'n belangrike konsertuitvoering deur iemand anders gebreek is.

Alhoewel dit vir die persone in die voorbeeld hierbo mag voorkom of die objekte en persone en gebeure is soos wat hulle dit gepersipieer het, is dit nie werklik so nie. Van Lennep (1949:252-253) maak die volgende opmerking in verband hiermee: "Soms treedt als gevolg van een bijzonder sterk affect een illusionaire verwerking van de buitewereld op. Een bepaald object wordt gezien als het juiste korrelaat van het affect".

3.3.3.2 *Persepsie van eie affekte in die objektiewe wêreld*

"Hoe men ook denken moge over de onlosmakelijke verbondenheid van de mens met zijn situatie, van het subject en object, een feit is dat die wereld zich aan ons openbaart onder het aspect van bruikbaarheid" (Van Lennep,

1949:250). Deur die wêreld as analoog van die affektiewe strukture te gebruik, word die wêreld 'n kapstok vir eie persoonlike behoeftes, verlangens, gevoelens, gedagtes, wense en so meer (Van Lennep, 1949:256). Die projekteerde herhaal homself, sy unieke gevoelsbelaaide self, in sy projektiewe persepsie van ander persone, objekte en gebeure. Enkele voorbeelde ter illustrasie van bogenoemde kan hier genoem word: 'n Persoon wat bedruk voel, kan tydens herfs die natuur as neerdrukkend persipieer, terwyl 'n ander persoon wat nie bedruk voel nie, die verskillende kleure van dieselfde herfslandskap as mooi en vrolik persipieer. Eersgenoemde persoon kan sy eie affek in 'n persoon wat langs die straat staan en wag, herhaal deur die wagtende ook as neerslagtig te persipieer, en die seuntjie op plaat 1 van die T.A.T. as bedruk persipieer. Die tweede persoon, wat nie bedruk voel nie, kan die seuntjie op dieselfde T.A.T.-plaat as opgewek persipieer. Ooreenkomstig dieselfde beginsel kan 'n derde persoon wat oor 'n daad wat hy gepleeg het, skuldig voel, afkeur en beskuldiging in die blik van iemand persipieer, en die seuntjie op plaat 1 van die T.A.T. as 'n seun wat skuldig voel, persipieer.

Uit bogenoemde, is dit duidelik dat 'n persoon sy objektiewe wêreld en die projeksiestimuli (byvoorbeeld T.A.T.-plate) vanuit sy eie verwysingsraamwerk persipieer en dat verskillende persone verskillende betekenis aan dieselfde stimulus gee. In die lig hiervan is dit gevaarlik om projeksieprotokolle vanuit 'n eksterne verwysingsraamwerk van byvoorbeeld die diagnostikus of 'n handboek te interpreteer.

3.4 Projeksie as die openbaring van persoonlikheid in gedrag

Oor persoonlikheid is daar al baie geskryf en 'n verskeidenheid teorieë oor en omskrywings van wat onder persoonlikheid verstaan word, word gehuldig. Hier sal volstaan word met die meer algemene omskrywing van persoonlikheid, soos dit deur Gouws, et al. (1979:230) weergegee word: "Persoonlikheid is 'n term wat in sy wydste betekenis dui op die geïntegreerde en dinamiese organisasie van 'n individu se psigiese, sosiale, morele en fisiese eienskappe, soos dit in wisselwerking met sy omgewing en veral met ander persone tot uiting kom en soos bepaal deur die interaksie tussen konstitusionele en omgewingsfaktore". Wat uit hierdie definisie van belang is, is dat 'n persoon se persoonlikheid sy kenmerkende gedrag bepaal en dat sy persoonlikheid in sy gedrag tot uiting kom. Semeonoff (1976:7) stel dit soos volg: ". . . everything one does bears to a greater or less extent the stamp of one's personality".

Gedrag beteken volgens H.A.T. (1965:189) die manier waarop 'n persoon homself gedra, of die manier waarop hy handel. Vanuit sielkundige perspektief (Gouws, et al. 1979) word die volgende onder gedrag ingesluit: alle handeling wat uiterlik waarneembaar, willekeurig, onwillekeurig en subjektief (soos denke en belewenisse) is. Dit is dan sulke waarneembare, willekeurige, onwillekeurige en subjektiewe gedrag waarin persoonlikheid sig openbaar.

Ten opsigte van projeksie in gedrag merk Rapaport, et al. (1950:6) die volgende op: ". . . behavior manifestations of the human being, from the least to the most significant ones, are revealing of his personality — that is, the individual principle of which he is the carrier". 'n Persoon se gedrag word die projeksieskerm waarteen hy homself projekteer. "In this sense a projection has occurred when the psychological structure of the subject becomes palpable in his actions, choices, products and creations" (Rapaport, et al. 1950:7). Ook vir Du Toit en Piek (1974:17) is geen gedrag toevallig nie, maar is alle gedrag die manifestasie van die persoon wat in aksie is.

Die handelende persoon is intensioneel gerig op die konstituering van relasies met homself en sy objektiewe wêreld. Tydens sy aktiwiteite (psigies en fisies) is hy besig om handelend te kommunikeer, terwyl hy aan die hand van sy gevoelens, motiewe, begeertes, vrese (en ervaringsinhoude) vir homself bevredigende nuwe relasies vorm en wêreld stig. Sodoende openbaar hy homself in sy gedrag, maar nie alle gedrag is ewe openbarend nie. Volgens Nel en Esterhuizen (1958:16) kan onderskei word tussen projektiewe en nie-projektiewe gedragsuitinge. Die nie-projektiewe gedrag openbaar eienskappe van 'n oppervlakkige aard, terwyl projektiewe gedragsuitinge 'n beeld van die "volledige eksistensiële verband weergee" (Nel en Esterhuizen, 1958:16). Volgens Du Toit en Piek (1974:17) reflekteer geen gedrag die totale persoon nie, en kan sekere aspekte van die persoon in bepaalde handelinge verswyg word. Klopfer (1946:221) wys weer daarop dat 'n persoon se gedrag deur interne sowel as eksterne faktore bepaal word. 'n Bepaalde situasie waarin 'n persoon homself bevind kan van so 'n aard wees dat spesifieke eienskappe van die persoon, nie geleentheid tot openbaring gebied word nie. Die mens is egter, wanneer hy by 'n saak of objek betrokke is, altyd in sy totaliteit in funksie en daarom sal dit, volgens Du Toit en Piek (1974:18) ". . . moeilik wees om te motiveer dat in enige gedrag dele van die persoonlikheid geheel uitgeskaal is. Dit is daar, al is dit net by wyse van 'n remmende werking".

Persepsie is uniek en persoonlik en die perspieerder, is besig om, terwyl hy self daarvan onbewus is, unieke persoonlike kwaliteite by te voeg tot dit wat objektief daar is. Die perspieerder se unieke ervaringsinhoude, sy motiewe, sy wense, sy vrese en so meer, gee aan sy persepte 'n persoonlike (uniek sy eie) kwaliteit, waardeur hy homself ook openbaar. Hoe ek my wêreld perspieer hou dan ook verband met wie, wat en hoe ek self is (Semeonoff, 1976:7). Rapaport, in Rapaport, et al. (1950:7) sluit ook by hierdie gedagte aan wanneer hy sê: ". . . it can be no surprise that even simple perception, when closely scrutinized, will bear characteristics not only of the perceived object but also of the perceiving subject" (eie kursivering).

Hierdie beskouing dat projeksie die openbaring van persoonlikheid in gedrag is, sluit dan albei die ander twee beskouinge oor projeksie in: 'n Persoon wat sy eie onaanvaarbare gevoelens op ander projekteer, sowel as 'n persoon wat sy eie behoeftes, wense, vrese en so meer in iemand anders waarneem, is handelend besig om homself, sy persoonlikheid, in sulke (projekte-rende) gedrag te openbaar.

4. Die toepassing van die projeksiebeginsel in pedodiagnostiese praktyk

Uit die vorige afdelings oor projeksie, het dit duidelik geword dat die projeksiefenomeen vanuit verskillende gesigspunte deur veral sielkundiges intensief ondersoek en nagevors is. Voordat daar oorgegaan kan word tot die bespreking van die praktiese implementering van die projeksiebeginsel in pedodiagnostiese praktyk, sal ook eers kennis geneem moet word van pedodiagnostiese teorieë oor projeksie.

4.1 Pedodiagnostiese beskouinge oor projeksie

4.1.1 *Projeksie as die openbaring van persoonlikheid in gedrag*

Die kind is van meet af aan, gedurende sy betrokkenheid by sy wêreld, onder invloed van sy belevinge, deur betekenisgewing aktief besig om vir homself wêreld te stig en om homself (sy unieke self) te word. Betekenisgewing, betrokkenheid, beleving en selfaktualisering, saam met die opvoedingsklimaat, die leefwêreld en die vorming van relasies, vorm die basis vir die intrapsigiese struktuur (ek, self, identiteit en selfkonsep) van 'n kind. "Die onderlinge wisselwerking van hierdie struktuurkomponente is verantwoordelik vir die persoon se gedrag . . ." (Jacobs en Vrey, 1982:24). Gedrag ". . . is nie toevaltig nie, maar 'n manifestasie van 'n persoon wat in aksie is" (Du Toit en Piek, 1974:17). Die kind se gedrag is dan 'n "veruiterliking" of openbaring van sy unieke self, identiteit en selfkonsep, deurdat dit 'n beeld weergee van sy evaluering van homself, sy betekenis aan homself toegeken, sy vrese, wense, behoeftes, en so meer, soos hy dit perspieer.

Wanneer 'n kind met 'n projeksiestimulus, soos byvoorbeeld 'n T.A.T.-plaat, gekonfronteer word, word hy tot handeling opgeroep. Teen die agtergrond van sy verwysingsraamwerk gee hy betekenis aan inhoude op die plaat en skep hy 'n verhaal wat sy intra-psigiese struktuur aan die diagnostikus openbaar. In sy protokolle openbaar 'n persoon die aard en kwaliteit van sy relasies, sowel as sy self, sy identiteit en sy selfkonsep sodat die diagnostikus 'n relasiebeeld, 'n persoonsbeeld en 'n selfbeeld kan saamstel.

4.1.2 *Projeksie as toeskrywing*

Volgens hierdie beskouing is projeksie die toeskrywing van die eie affekte, houdinge, eienskappe, gedragswyses en so meer aan iemand anders (Van Niekerk, 1978:138). Van Lennep (1948:250) onderskei tussen projeksie as toeskrywing van die motief of korrelaat vir eie affekte aan 'n ander persoon en projeksie as die toeskrywing van die affekte self aan iemand anders, asof dit

aan die ander persoon behoort. Byvoorbeeld: In die eerste geval kan 'n kind wat angs beleef deur projeksie 'n korrelaat vir sy eie angs in die kwaai onderwyser vind, en in die tweede geval kan die kind wat bang is, deur projeksie 'n ander kind as bang of bevrees beskryf. In laasgenoemde voorbeeld word die ander kind volgens Van Niekerk (1978:138), "... draer van die beskrywer se gevoel, die ander word dan geheel ontdoen van sy eie, vir ons onvoorspelbare subjektiewiteit en as objek gebruik . . .". Sodoende word die ander persoon waarop geprojekteer word as 'n kapstok vir eie verlangens, gevoelens, en so meer, gebruik (Van Lennep, 1949:256).

Van Niekerk (1978:138) noem ook die gedagte van Van Lennep (1949:258) naamlik: dat 'n persoon homself, deur projeksie op byvoorbeeld 'n ander persoon herhaal en dat hy homself-in-aflek sodoende in sy projeksies verdubbel. Deur projeksie, deur die verdubbeling van sy ek-in-aflek, herhaal die projekterende homself en openbaar hy homself (Van Lennep, 1949:258). Maar, dié self wat hy openbaar, is volgens Van Niekerk (1978:139) en Lubbers (1971:78-79) sy *afgeweerde* self, dit wat hy nie in homself kan aanvaar nie, en wat vir homself bedreigend is. Deur projeksie, die toeskrywing van die afgeweerde kante aan iemand anders, "... verdedig hy homself teen konfrontasie met dit wat vir hom bedreigend is" (Van Niekerk, 1978:139).

Ten opsigte van projeksie in pedodiagnose maak Van Niekerk (1978:139) die volgende opmerking: "Aangesien die ortopedagogiese diagnostikus juis op soek is na die betekenis in die kind se ervaringswêreld wat vir hom bedreigend is, kry hy deur middel van die kind se projeksies 'n beeld van die *afgeweerde*, aangesien dit geopenbaar word deur "veilige" projeksie daarvan in 'n vir die kind aanvaarbare sinstruktuur". Interpretasie van projeksieprotokolle vind dan volgens Van Niekerk (1978:140) plaas "... deur analogie-redenering ten einde ooreenstemminge te kan vind in die subjektiewe betekenis van ouer en kind . . .". Wanneer 'n kind dan 'n figuur op 'n T.A.T.-plaat beskryf as 'n beangste persoon, het hy sy eie angs op die figuur geprojekteer. Indien hy aan die figuur "... 'n vorm toedig wat hy self is, maar wat hy nie van homself aanvaar nie, is dit projeksie, . . ." (Van Niekerk, 1978:138).

Uit die afdeling oor projektiewe persepsie (paragraaf 3.3.1) het dit duidelik geword dat alle betekenisgewing ook 'n persoonlike (of subjektiewe) dimensie het. Dit het ook geblyk dat projeksie veel meer kan wees as net die toeskrywing aan die objektiewe wêreld van dit wat die projekteerder nie van homself kan aanvaar nie en van dit wat vir homself bedreiging inhou. In die persoonlike of konnotatiewe dimensie van sy betekenis wat hy toeken, openbaar (projekteer) die kind homself in al sy fasette van sy unieke persoonwees.

Jacobs en Vrey (1982:11) maak die volgende opmerking: "Betekenis bestaan slegs in die gedagtes van 'n mens wat verstaan. Dit bring mee dat betekenis in totaliteit uniek is. Bo en behalwe die logiese dimensie van betekenis wat gemeenskaplike kommunikasie moontlik maak, is daar altyd 'n gevoelsmatige konnotatiewe betekenisdimensie wat soms sulke gevoelsmatige botone het dat dit hom moeilik tot kommunikasie leen". Deur die oormatige konnotatiewe betekenis wat die kind toegeken het, verstaan hy nie die

gemeenskaplik-betekende wêreld nie en verstaan sy opvoeders hom ook nie. Byvoorbeeld: 'n Onderwyser wat nie kan begryp waarom 'n kind met 'n buitengewoon hoë verstandelike vermoë uiters swak vaar op skool en homself as dom kan beskou nie.

Sulke en ander onegte en skewe affektief-belaaide betekenisse aan homself, ander persone, God, objekte en projeksie-stimuli toegeken, moet geïnterpreteer word om die kind in sy leefwêreld te kan begryp.

4.2 Projeksietoetse

Van Niekerk (1978:39) onderskei gesprek, spel, opdrag, observasie en intuïsie as metodes van pedodiagnose. In die werk van Rowan (1973) word aangetoon hoe hierdie metodes, maar veral observasie, in die praktyk toegepas kan word. 'n Enkele ondersoek van hierdie aard kan egter weke lank duur, soos in die geval van Billy wat deur Rowan (1973:209) beskryf word. Omdat daar nie voldoende tyd vir sulke lang ondersoeke beskikbaar is nie, maak diagnostici van bepaalde hulpmiddels gebruik wat tydens diagnose van kinders (pedodiagnose) toegepas word. Meeste projeksietoetse (wat dien as stimuli vir die kind om te projekteer), berus volgens Anastasi (1970:444) en Ansbacher (1956:210) op die psigo-analitiese teorie en beginsels.

Vir Du Toit en Piek (1974:14) hou die term projeksie verband met verdediging van die ego teen dit wat te pynlik is om te erken. Verder manifesteer 'n persoon se persoonlikheid in sy gedrag (Du Toit en Piek, 1974:14). Hulle verkies dan die term persoonlikheidstoetse in plaas van projeksietoetse. Van Niekerk (1978:39) verkies weer die term verkenningsmedia ". . . omdat daarmee juis aangedui word dat dit 'n middel is tussen die ondersoeker en die kind aan die hand waarvan hulle met mekaar in dialoog kan tree". Uit afdeling drie van hierdie hoofstuk het geblyk dat projeksie personale singewing is waardeur die kind, via sy konnotatiewe betekenisse aan homself, God, sy ouers, sy portuurs, sy skool, en so meer gegee, sy self, sy identiteit en sy selfkonsep openbaar. Volgens H.A.T. (1965) word 'n toets gebruik om gehalte te bepaal. Teen hierdie agtergrond word die term projeksietoets verkies omdat die kwaliteit van persoonswording met behulp van projeksietoetse bepaal kan word.

Met die implementering van projeksietoetse tydens pedodiagnose kan die volgende aspekte onderskei word:

- die projeksiestimulus wat die kind tot handeling (projeksie) stimuleer;
- die projeksieprotokol wat die resultaat van die kind se handeling (projeksie) is; en
- die interpretasie van die projeksieprotokol waardeur diagnose en die opstel van 'n persoonsbeeld, 'n relasiebeeld en 'n selfbeeld van die betrokke kind verkry kan word.

Aangesien daar, vanuit opvoedkundige perspektief, nie probleme met die

projeksie-protokolle self ervaar word nie, word die verdere bespreking tot eersgenoemde en laasgenoemde aspekte beperk.

4.2.1 Die projeksiestimulus

Die klassituasie, speelgrondsituasie, 'n spel, 'n gesprek, 'n opdrag of materiaal wat die kind geleentheid gee om te skep (soos klei en verf), en so meer, kan as projeksiestimuli dien. Daar behoort egter geen suggestie of leiding aan die kind gegee te word nie, sodat die kind vry is om homself in sy skeppinge, sy spel, sy persepsie en so meer, te openbaar. Volgens Rapaport (1950:223) behoort projeksiestimuli so ongestruktureerd as moontlik te wees. Volgens Du Toit en Piek (1974:11) bied die ongestruktureerde projeksietoetse, soos byvoorbeeld die Rorschach-inkvletoets, stimuli wat enigiets kan wees. Dit is nie iets wat aan die kind bekend is nie en die kind moet self betekenis daaraan gee.

Die tien plate van die Rorschach-inkvletoets bevat elkeen 'n ongestruktureerde projeksiestimulus en volgens Van Niekerk (1978:248) is die Rorschach-toets 'n waardevolle hulpmiddel vir die pedodiagnostikus. Alhoewel die Rorschach-inkvletoets, wat stimuluswaarde betref, seker die geskikste projeksietoets is, word dit minder as die halfgestruktureerde toetse, soos die C.A.T. en die T.A.T., in pedodiagnose gebruik.

'n Halfgestruktureerde projeksietoets bestaan uit verskeie gedeeltelik gestruktureerde voorstellings van situasies van mense, voorwerpe, gebeure en so meer. Wanneer 'n persoon met so 'n halfgestruktureerde toets gekonfronteer word, is hy volgens Du Toit en Piek (1974:11) ". . . vry om daarop te reageer soos hy verkies, *maar die aard van die stimulus kanaliseer tog die reaksie in 'n bepaalde rigting*" (eie kursivering). Deurdat die halfgestruktureerde stimulus die rigting van die reaksies kanaliseer, word daar, deur die ontwerper van so 'n toets, vanuit 'n bepaalde grondmotief en met bepaalde doelstellings voor oë, voorstellings van spesifieke situasies, persone en gebeure, in die toets opgeneem. Byvoorbeeld:

- (i) Die T.A.T. (Van Niekerk, 1978:262-263)
waar Plaat 6 Bm — 'n Seun-moedersituasie en
Plaat 6 GF — 'n Vader-dogtersituasie impliseer
Plaat 3 BM — ". . . is bedoel om frustrasie voor te stel". (Du Toit en Piek, 1974:47).
- (ii) Die C.A.T. (Bellak en Bellak, 1978:3-4)
waar Plaat 7 — aggressie en gepaardgaande vrees en angs, en
Plaat 10 — oortreding en gepaardgaande straf, impliseer.

Volgens Du Toit en Piek (1974:44) is dit belangrik dat die interpreteerder kennis moet dra van die stimuluswaarde, ". . . van die wêreld . . . waarin die persoon deur die situasie op elke kaart gelei word om die betekenis van sy waarneming daarvan beter te verstaan".

In die breë gaan pedodiagnose om die verstaan van die kind se persoonlike (konnotatiewe) betekenis in 'n subjek-subjekrelasie (Van Niekerk, 1978:15), waarin die diagnostikus tot die leefwêreld van die kind toetree. Die stimuluswaarde wat aan projeksieplate toegeken word lei tot 'n "van-buite-af" reik na die kind in plaas daarvan dat die kind in sy leefwêreld ontmoet word. Byvoorbeeld: 'n Dogter wat vanuit haar eie verwysingsraamwerk projekteer, kan die figure op plaat 6GF van die T.A.T. as 'n man en sy vrou waarneem en beskryf. Die diagnostikus kan, vanuit die vooropgesette eksterne verwysingsraamwerk ten opsigte van die stimuluswaarde van die plaat, interpreteer dat die dogter onbewuste verbode wense en begeertes ten opsigte van haar vader koester.

4.2.2 Die interpretasie van projeksieprotokolle

Volgens Van Niekerk (1978:20) is die diagnostikus "... eintlik op soek na 'n betekenisbeeld van die besondere kind ...". Tydens diagnose word daar dan ook ondersoek ingestel na die unieke leefwêreld van die besondere kind. Leefwêreld verwys volgens Vrey (1979:16) na daardie totaliteit van die kind se betekenis soos hy dit ontdek of toegeken het. Dit is ook sy persoonlike konnotatiewe (skewe en onegte) betekenis wat ten grondslag van sy afwykende gedrag soos stokkiesdraai, leuens, enuresis en so meer lê. Teen hiërdie agtergrond blyk dit dan dat die interpretasie van die protokol van 'n toets wat, soos die Rorschach-inkvlekttoets 'n standaardsigneringsmetode het, nie daardie uniek-persoonlike betekenis-wêreld van die kind oopdek nie.

Ook met betrekking tot die interpretasie van halfgestruktureerde toetse word dieselfe probleme van 'n "van-buite-af" interpretasie ondervind.

Die riglyne wat Van Niekerk (1978:263-266) vir die interpretasie van T.A.T.-protokolle verskaf is min en pedodiagnostici maak veral gebruik van die riglyne van Du Toit en Piek (1974), waarna Van Niekerk (1978:254) ook verwys. Du Toit en Piek (1974:42) is daarvan oortuig "... dat daar geen "normale" — in die sin van 'n logies of algemene — uitdrukkingswyse in reaksie op die T.A.T. is nie. Elke vertelling is die unieke mens in aksie. Daarom is daar maar een verantwoordelike benadering, en dit is om alles ernstig op te neem, ...". Elke woord, sin en gedagte in 'n protokol word dan geïnterpreteer.

Terwyl die kind 'n protokol verskaf moet hy homself, sy subjektiewe, persoonlike betekenisinhoud, deur middel van "objektiewe" taalsimbole, (soos woorde) wat vir homself ook weer persoonlike betekenis het, weergee. Woorde soos vader, moeder, liefde, haat, breek, kwaad, moeg, moedeloos en so meer, waarmee die kind homself in sy protokol bedien, het dan vir die kind sêlf persoonlike betekenisdimensies, terwyl dit vanuit 'n "anderse" of eksterne verwysingsraamwerk van universele en/of voorgeskrewe interpretasiebetekenis geïnterpreteer word.

Wanneer wat Van Niekerk (1977:140) die "simbooltaal van projeksie" noem, ter sprake kom intensifiseer die probleem rondom interne- en eksterne verwy-

singsraamwerk tydens interpretasie van protokolle. 'n Simbool bestaan eers nadat 'n persoon tydens sy betrokkenheid en onder invloed van sy belewing beteken is toegeken het. 'n Simbool kan dan ook, afgesien van 'n konvensionele (of algemeen-erkende) betekenis uniek-persoonlike betekenis hê.

Ten opsigte van die interpretasie van die T.A.T. noem Du Toit en Piek (1974:45) dat die viool op plaat 1 'n vroulike simbool, die strykstok 'n manlike simbool en op die snare speel, simbolies van masturbasie kan wees. Ten opsigte van die C.A.T. noem Bellak en Bellak (1978:3-4) dat buitengewone belangstelling in die tou op plaat twee, 'n simbool kan wees van masturbasie en die breek van die tou, van kastrasievrees. Deur só 'n "van-buite-af" interpretasie kan die doel met pedodiagnose, naamlik: die deurdringing tot die besondere kind se verwysingsraamwerk (uniek-persoonlike betekenis-wêreld) nie bereik word nie.

Indien na ander projeksietoetse soos die C.A.T. en die Columbustoets, sowel as ander hulpmiddels vir die diagnostikus soos die Menstekening (Nel en Esterhuizen 1958) gekyk word, is dit duidelik dat diagnose ook by hierdie toetse en hulpmiddels vanuit 'n eksterne verwysingsraamwerk plaasvind. Byvoorbeeld: 'n Dogter wie se ouers geskei is, projekteer volgens Van Niekerk (1978:262) "... fantasieë oor aanvaarding deur haar vader". Dit kan moontlik wees dat hierdie dogter, wat vanuit haar verwysingsraamwerk projekteer, in sinsnedes soos: "Hy het nie 'n pappie nie. . . ." (plaat 3) en "Haar pa is al lank weg" (Plaat 5), 'n feit konstateer. Deur die beklemtoning van knope en sakke in 'n kind se tekening van 'n mens, openbaar die kind, vanuit 'n eksterne verwysingsraamwerk geïnterpreteer, sy moederafhanklikheid en gebrekkige waagmoed. Vir die kind wat vanuit sy verwysingsraamwerk skep, het knope en sakke ook 'n persoonlike dimensie. Byvoorbeeld: 'n Dogter wat 'n rok het wat vir haar besonders is en wat vir haar mooi knope het, kan haarsêlf met haar rok aan, teken.

5. Samevatting

Projeksietoetse (en die interpretasies van sulke toetse) wat daagliks deur pedodiagnostici toegepas word, verskil. Hierdie verskille spruit veral uit verskillende beskouinge oor projeksie, wat onder twee breë kategorieë saamgevat kan word, naamlik:

- (a) die psigo-analitiese beskouing dat projeksie 'n verdedigingsmeganisme is en
- (b) dat projeksie waarneming en interpretasie is.

Die psigo-analitiese beweging het baanbrekerswerk op die terrein van projeksie verrig en die psigo-analitiese teorie het aanvanklik die teorie agter vroeë projeksietoetse geword. In die psigo-analitiese teorie oor die persoonstruktuur het daar 'n geleidelike klemverskuiwing vanaf die id (en drifmatige) na die

ego (en wilsmatige) plaasgevind. Gelyktydig hiermee, het daar ook verandering ten opsigte van die teorie oor projeksie ingetree.

Sedert Freud in 1894 projeksie as 'n ego-verdedigingsmeganisme teen die manifestasie van onaanvaarbare id-impulse omskryf het, het die beskouing dat projeksie 'n verdedigingsmeganisme is, ook die teorie agter vroeë projeksietoetse geword. In eenvoudigste vorm beteken dit dat 'n persoon sy onbewuste onaanvaarbare wense, begeertes, vrese, en so meer, waarvan bewuswording gevaar (en angsbelewing) inhou, op iemand of iets anders projekteer. Sodoende word bewuswording van die eie onaanvaarbare afgeweer en angs verlig of vermy. Sulke projeksies bied dan aan die interpreteerder 'n beeld van die onbewuste verdronge insieerders van angs en gepaardgaande irrasionele gedrag.

Dit was veral die neo-psigo-analiste wat die gedagte dat projeksie waarneming en interpretasie is, uitgebou het. Volgens hierdie beskouing is nie alle waarneming en interpretasie projeksie nie, maar slegs dié wat ooreenkomstig persoonlike belange, wense, vrese, motiewe, verwagtinge en so meer, plaasvind. Die resultaat van sulke persoonlike waarneming is kenmerkend van die waarnemer sodat dit 'n beeld van sy affektief-kognitiewe struktuur en -dinamiek aan die interpreteerder gee.

Vanuit opvoedkundige perspektief is hierdie beskouing van projeksie die mees aanvaarbare. Van meet af is die kind deur betekenisgewing besig om vir homself 'n sinvolle betekeniswêreld te stig — vir homself 'n verwysingsraamwerk ten opsigte van sy wêreld te vorm. Ooreenkomstig sy verwysingsraamwerk ten opsigte van homself (sy identiteit) en ander komponente van sy wêreld (ouers, portuur, God, ensovoorts) ken en verstaan hy homself en sy wêreld, neem hy waar, interpreteer hy én gedra hy homself. In die uitkoms of resultaat van sy waarneming, interpretasie en gedrag is openbaringe van sy verwysingsraamwerk vervat.

Die kind se verwysingsraamwerk het 'n uniek-persoonlike karakter. Om tydens pedodiagnose daarin te slaag om die besondere kind te verstaan, behoort daar tot daardie besondere kind se verwysingsraamwerk deurgedring te word. Dit beteken dat daardie uniek-persoonlike betekenis in die besondere kind se verwysingsraamwerk vervat, oopgedek behoort te word.

Met van die bestaande metodes van pedodiagnose word nie daarin geslaag om tot die unieke verwysingsraamwerk van die kind deur te dring nie, omdat vanuit 'n eksterne verwysingsraamwerk gediagnoseer word. 'n Nuwe model vir pedodiagnose, aan die hand waarvan tot die kind se verwysingsraamwerk deurgedring kan word, word in die volgende hoofstuk bespreek.

VIER

'n Model vir pedodiagnose wat met behulp van projeksietoetse geskied

1. Inleiding

Uit die voorafgaande hoofstukke het geblyk dat die toepassing van projeksietoetse 'n belangrike onderdeel van die pedodiagnostiese teorie en pedodiagnostiese praktyk ten opsigte van kinders met gedragsprobleme uitmaak. Dit het verder geblyk dat daar vir die pedodiagnostikus wesenlike probleme rondom die projeksietoetspraktyk gesetel is. Hierdie probleme sentreer rondom die begrip *verwysingsraamwerk* wat vir die pedodiagnostikus twee dimensies het, naamlik: die *eksterne verwysingsraamwerk* en die *interne verwysingsraamwerk*.

Die kind (soos trouens elke persoon) persipieer, interpreteer, evalueer, hanteer en gedra homself in enige situasie of tydens enige gebeure aan die hand van en ooreenkomstig dit wat hy reeds ken en verstaan soos *hy* dit ken en verstaan (ooreenkomstig sy persoonlike verwysingsraamwerk). In hierdie proses word die werklikheid verwing, aangepas en gekleur sodat die uitkoms of eindproduk (*sy persepsies, sy assosiasies, sy interpretasies en sy gedrag*) kenmerke van *sy* verwysingsraamwerk reflekteer. Byvoorbeeld: 'n Kind wat aan die hand van *sy* eie ervaring op skool, deur mislukking te beleef, 'n eie uniek-persoonlike verwysingsraamwerk (wat deur skewe en onegte betekenisse gekenmerk word) ten opsigte van skoolgaan vorm. Vanuit hierdie verwysings-

raamwerk perspieër hy skoolwerk as te moeilik, skoolgaan as nuttelose tyd-mors, onderwysers as onbegrypend, homself as dom en hy draai stokkies.

Wanneer 'n kind met 'n projeksietoets gekonfronteer word, word daar van hom verwag om die gegewe ongestruktureerde materiaal (soos die bilaterale simmetriese figure van die Rorschachtoets) of halfgestruktureerde inhoude (soos die van die Tematiese Appersepsietoets) te interpreteer, verbande te lê, te organiseer en te konstrueer. Die kind moet dus self skep deur méêr te gee as wat oorspronklik aan hom voorgelê is. Dit doen hy deur sêlf verbande te lê, sêlf te konstrueer en sêlf te organiseer sodat en totdat dit vir hómself logies en sinvol is.

Die kind is altyd totaliteit-in-funksie en daarom is daar, tydens sy betrokkenheid by 'n saak of gebeure, nooit 'n aspek van homself (soos hy homself ken en verstaan) of sy betekeniswêreld ten opsigte van sy omringende wêreld (soos hy dit ken en verstaan) totaal afwesig nie. Sy totale betekenisstruktuur word as verwysingsraamwerk betrek wanneer hy 'n situasie of gebeure (ook 'n projeksietoets) benader en hanteer. Die kind se protokolle op 'n projeksietoets (sy skepping, sy waarneming, sy interpretasie en sy konstruering van die projeksietoetsstimuli) reflekteer dimensies, aspekte en inhoude van sy verwysingsraamwerk.

Tydens 'n kind se betrokkenheid by 'n saak of gebeure, staan sy self, sy betekende-geëvalueerde self soos hy homself leer ken het, altyd sentraal. Die betekenis wat hy aan homself toegeken het, is hoogs persoonlik, uiters simbolies en dikwels onlogies, mår dit beïnvloed sy gedrag, alle daaropvolgende betekenis wat toegeken word en die organisasie daarvan. Die struktuur van betekenis aan homself toegeken (sy selfidentiteit) bepaal dan ook die resultaat of uitkoms van sy waarneming, sy interpretasie en sy konstruering van projeksietoetsstimuli. Projeksietoetsprotokolle reflekteer aspekte en dimensies van die kind se selfidentiteit. Byvoorbeeld: 'n Kind wat in die skool mislukking beleef, kan homself laag evalueer en as dom beteken. In die lig hiervan kan hy stokkiesdraai of selfmoord probeer. Onder invloed van sy persepsies van homself, kan hy die viool op Plaat 1 van die T.A.T. as simbool van die skool of van skoolgaan waarneem en die seuntjie as dom en moedeloos beskryf.

Die diagnostikus behoort tot daardie kind wat hy diagnoseer se verwysingsraamwerk van betekenis wat hy aan homself en sy wêreld toegeken het, deur te dring. Dit beteken dat diagnose vanuit daárdie kind se verwysingsraamwerk behoort plaas te vind en nie vanuit 'n ander (eksterne) verwysingsraamwerk met anderse (eksterne) betekenis wat van dié van die kind verskil nie. Deur tot die kind se verwysingsraamwerk deur te dring, word sy persoonlike skewe en onegte betekenis wat hy aan homself en sy wêreld toegeken het en wat sy wording belemmer het, oopgedek.

Teen die agtergrond van die teoretiese begroning van die ontstaan van die kind se verwysingsraamwerk (hoofstuk 2) is 'n model vir pedodiagnose met behulp van projeksietoetse ontwerp. Hierdie model bied die moontlikheid om tot die kind se verwysingsraamwerk deur te dring en om diagnose vanuit die kind se verwysingsraamwerk te doen. Tydens die toepassing van die model

word van die kind bepaalde intellektuele en linguistiese vermoëns en vaardighede vereis. Dit bring mee dat die toepassingsmoontlikhede van die model beperk word tot kinders wat wel oor die vermoëns en vaardighede wat vereis word beskik. Uit die praktiese toepassing van die model, wil dit dan ook blyk dat dit suksesvol gebruik kan word by sekondêre skoolleerlinge. Dit het verder geblyk dat dit baie moeilik is om die model by verstandsgestremde kinders soos in die senior spesiale skole toe te pas. Die model is ook nie met gestruktureerde projeksietoetse soos byvoorbeeld die Rorschach-toets of by naskoolse jeugdige toegepas nie. In die lig van die teorie waarop die model gegrond is, wil dit tog blyk dat die model met vrug by die naskoolse jeugdige en met gestruktureerde projeksietoetse gebruik kan word.

2. 'n Model vir pedodiagnose met behulp van projeksietoetse

Nadat die projeksieprotokol van die kind verkry is, word dit indringend met hom bespreek. Tydens hierdie non-direktiewe gesprek word daar deur byvoorbeeld oop vrae aan die kind te vra, tot sy verwysingsraamwerk ten opsigte van homself en sy wêreld deurgedring.

2.1 Deurdringing tot die kind se verwysingsraamwerk

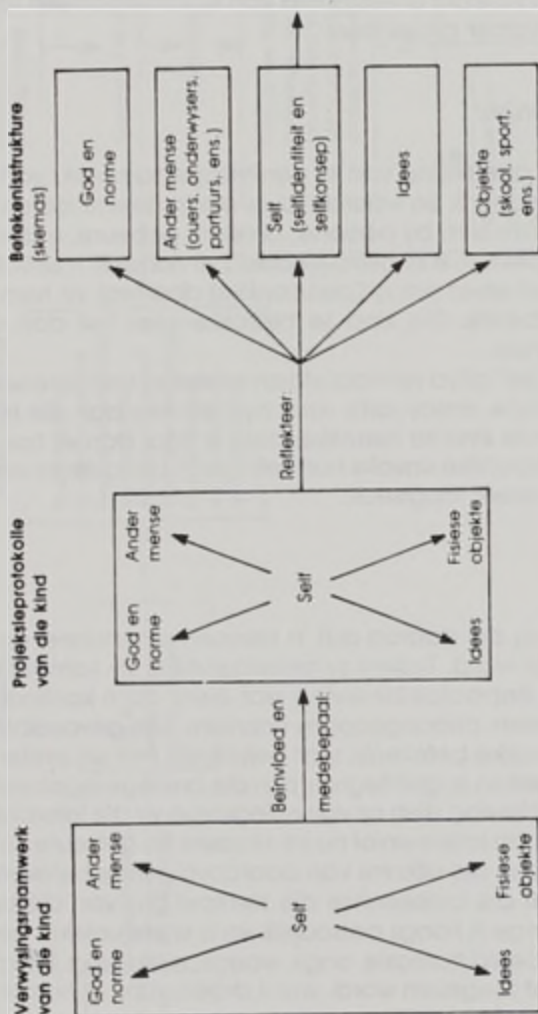
2.1.1 Deurdringing tot die konnotasies wat betekenis-, belewings- en betrokkenheidsinhoud wat in die protokolle vervat is, vir daardie kind sêlf het

2.1.1.1 Betekenisgewing

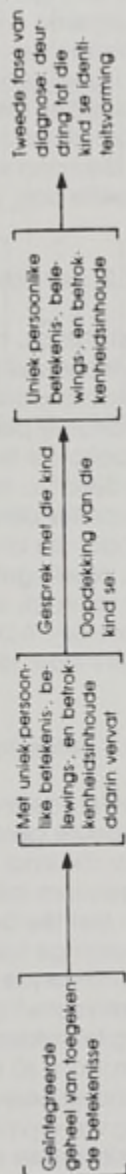
Die kind bevind homself in 'n wêreld waarin hy homself, terwyl hy daarby betrokke is en onder invloed van sy belewinge, deur betekenisgewing oriënteer. Betekenisse wat hy aan homself en sy wêreld (God, ander mense, norme, idees en fisiese objekte) toeken, het afgesien van 'n denotatiewe (universele) dimensie, ook 'n konnotatiewe (persoonlike) dimensie. Omdat die kind sêlf betrokke is, sêlf beleef het, sêlf betekenis toegeken het en dit sêlf, soos dit vir homself belangrik en sinvol is, in skemas georden het, het sy verwysingsraamwerk ook altyd 'n unieke persoonlike karakter. Dit is sy persoonlike betekeniswêreld soos hy dit ken en verstaan en met verwysing daarna hanteer hy nuwe situasies; perspieer, interpreteer, evalueer en orden hy en gedra hy homself in nuwe situasies. Nuwe betekenis wat toegeken word, het dan ook vir die betekenisgewer self spesifieke persoonlike konnotasies. Byvoorbeeld: 'n Kind wat sonder 'n vader grootgeword het, kan aan die hand van sy verwysingsraamwerk, protokolle verskaf waarin 'n vaderfiguur nooit voorkom nie.

Figuur 4

Eerste fase van diagnose

Tweede fase van diagnose (Fig. 5)

Die kind self en meer spesifiek sy identiteit, met ander woorde hoe hy homself beteken en leer ken en verstaan het, is altyd die sentrale punt wanneer en die sentrum waardeur hy betrokke raak, beleef en nuwe betekenis toe- ken. Nuwe betekenis wat hy dan s6 in terme van homself soos hy homself leer ken het, toegeken het, het dan ook 'n hoogs persoonlike karakter en het vir homself bepaalde konnotasies. Dieselfde kind in die vorige voorbeeld kan, aan die hand van hoe die afwesigheid van sy vader homself raak, 'n intense behoefte aan 'n vader projekteer.

2.1.1.2 Betrokkenheid

Die kind raak, na aanleiding van sy verwysingsraamwerk, van dit en by dit wat vir homself belangrik en waardevol is, om 'n doel te bereik wat vir homself waardevol of sinvol is, by persone, objekte, gebeure, ensovoorts betrokke. Vanuit sy perspektief, is sy betrokkenheid vir homself 'n sinvolle handeling van betrokke te wil wees om sy (persoonlike) doel wat vir homself sinvol en waardevol is, te bereik. Die kind se betrokke-wees het dan ook 'n uniek-persoonlike dimensie.

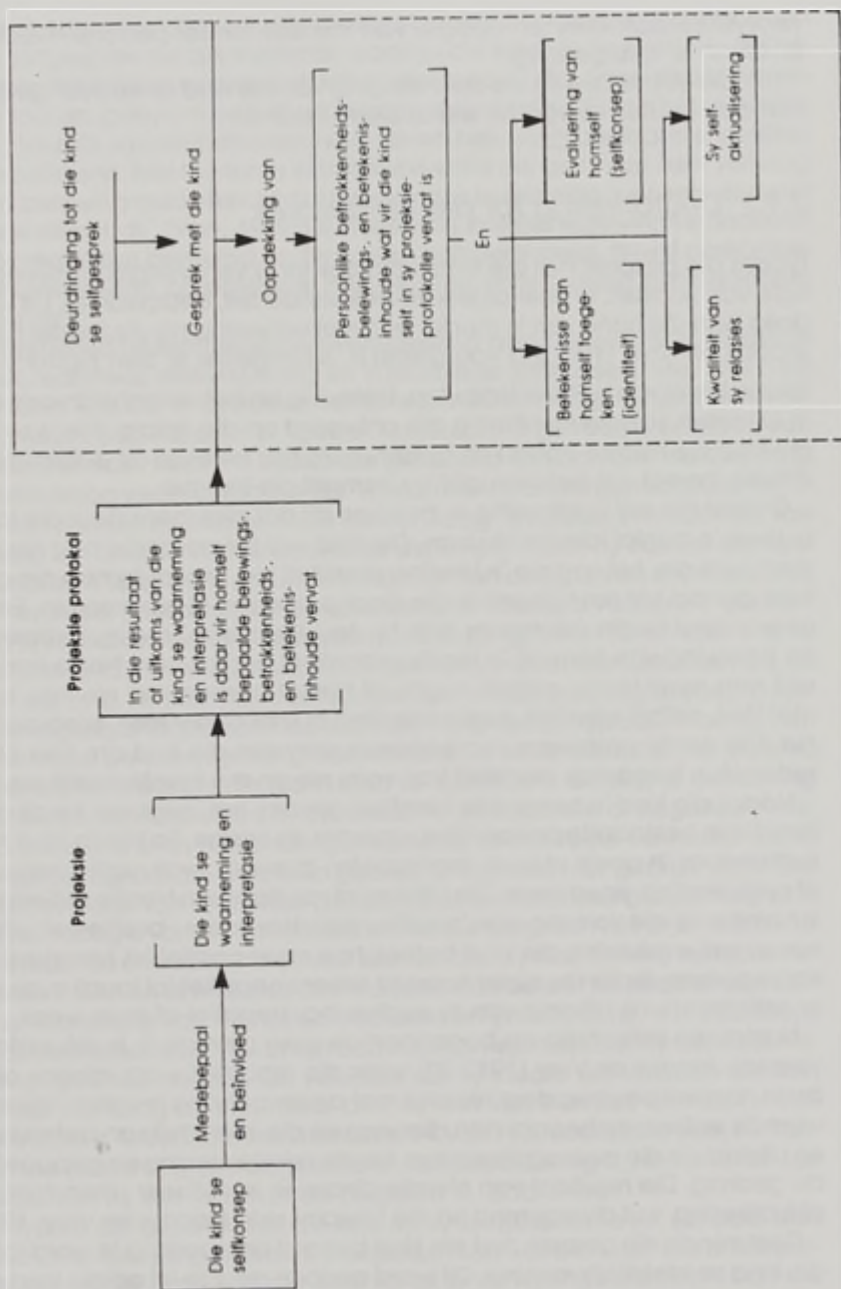
Omdat die kind self altyd sentraal staan tydens sy betrokke-wees by 'n persoon, objek, gebeure, ensovoorts, raak hy betrokke aan die hand van hoe dit sy self raak. In die kind se betrokkenheid is daar dan vir homself in terme van homself 'n persoonlike sinvolle handeling van betrokke te wees om 'n persoonlike doel te bereik, opgesluit.

2.1.1.3 Beleving

Gevoelensbeleving dui daarop dat 'n persoon emosioneel deur 'n situasie of gebeure geraak word. Tydens sy betrokkenheid by homself en sy wêreld ervaar die kind 'n bepaalde beleving wat 6rens op 'n kontinuum van uiters aangenaam tot uiters onaangenaam voorkom. Die gevoelsbeleving word saam met die betrokke betekenis, wat gelyktydig met en onder invloed van sy belevinge toegeken is, geïntegreerd in die brein geregistreer. Hierdie betekenisdraende beleving dien as verwysingsbron vir die interpretasie van en betekenisgewing aan latere en/of nuwe situasies en gebeure. 'n Vroe6re beleving beïnvloed dan die uitkoms van daaropvolgende betekenis wat toegeken word s6 dat die betekenis die stempel dra van di6 beleving. Die kind se belevinge is hoogs persoonlik en is sy eie unieke, besondere beleving van byvoorbeeld frustrasie, angs, woede, mislukking. Interpretasies van en betekenis wat toegeken word, word draers van, vir homself, spesifieke of persoonlike belevinge.

Deur tydens die gesprek met die kind oor sy protokolle, te let op die kind se persoonlike konnotasies wat betekenis-, belevings- en betrokkenheidsinhoude in sy protokolle vervat, vir homself het, word tot die besondere kind se

Figuur 5

verwysingsraamwerk ten opsigte van homself, ander persone, God, norme, ensovoorts, deurgedring.

Hierdie eerste fase tot die deurdringing van die kind se verwysingsraamwerk kan ook grafies voorgestel word: Sien Figuur 4.

2.1.2 Deurdringing tot die selfgesprek

Tydens die gesprek met die kind word ook tot sy verwysingsraamwerk ten opsigte van homself, sy geëvalueerde-betekende self, deurgedring. Dit word gedoen aan die hand van 'n model wat, met verwysing na die model soos deur Jacobs en Vrey (1982:22) voorgestel is, saamgestel is: Sien Figuur 5.

Deur middel van betekenisgewing, beleving en betrokkenheid vorm die kind 'n *identiteit*. Hierdie identiteit is die antwoord op die vraag: Wie is ek? Indien die kind nie hierdie vraag kan beantwoord nie, beteken dit dat hy identiteitsdiffusie beleef. Dit beteken dat hy homself nie ken nie.

Omdat die self veelfasettig is, beteken dit dat elke mens deur die loop van sy lewe 'n aantal identiteite vorm. Die kind wat byvoorbeeld nog nooit in die skool was nie, het nog nie 'n leerling-identiteit nie, omdat hy nog nie geleentheid gehad het om homself in die skool as leerling te leer ken nie. Eers wanneer 'n kind begin skoolgaan, kan hy deur betekenisgewing, betrokkenheid en beleving van homself 'n leerling-identiteit begin vorm. Netso kan 'n kind wat nog nooit tennis, netbal, rugby of krieket gespeel het nie, nie 'n tennis-identiteit, netbal-identiteit, rugby-identiteit of krieket-identiteit, ensovoorts vorm nie. Die *eerste probleemarea* ontstaan wanneer die kind om een of ander rede nié 'n bepaalde identiteit kan vorm nie en dus identiteitsdiffusie beleef.

Nadat die kind 'n bepaalde identiteit gevorm het, *evalueer* hy dit aan die hand van bestaande persoonlike waardes en norme. So kan 'n kind homself evalueer as 'n goeie of swak tennisspeler, goeie of swak rugbyspeler, goeie of swak leerling, en so meer. Die *uitkoms* of resultaat van hierdie self-evaluering kulmineer in die vorming van 'n selfkonsep. Hoe meer "positiewe" uitkomst van sy self-evaluering die kind beleef, hoe meer positief (of hoog) sal sy selfkonsep wees. Indien hy egter homself telkens negatief (of laag) evalueer sal sy selfkonsep, as uitkoms van sy evaluering, negatief of laag wees.

Nadat die selfkonsep op bogenoemde wyse gevorm is, is dié selfkonsep, volgens Jacobs en Vrey (1982:30) weer die maatstaf waarvolgens die kind *buite homself* beweeg deur relasies met ander persone te vorm. "Hierdie gevormde selfkonsep bepaal dan die wyse en die intensiteit van betrokkenheid en uiteindelik die geslaagdheid van hierdie relasievorming en gepaardgaande gedrag. Die resultaat van hierdie dinamiek kristalliseer uiteindelik in *self-aktualisering*, wat divergerend na die toekoms reik" (Jacobs en Vrey, 1982:30).

Gedurende die gesprek met die kind behoort deurgedring te word tot daardie kind se *identiteitsvorming*. Dit word gedoen deur te let op die kind se *self-gesprek* wat die wyse is waarop hy met homself oor homself praat. Die self-

gesprek dui die wyse aan waarop die kind homself *evalueer*, met ander woorde: die selfgesprek dui die wyse aan waarop die kind na homself kyk. 'n Ontleding van die kind se selfgesprek sal aantoon op watter wyse die kind *betekenis toeken, gebeure beleef en daarby betrokke is*. "Geen betekenisgewing is moontlik sonder betrokkenheid nie en beleving bepaal die kwaliteit van die betekenis. Met toename in betekenis word die betrokkenheid verhoog en word beleving duideliker sodat betekenis in drakrag toeneem en fyner gedifferensieer raak" (Vrey, 1979:53). Realistiese betekenisgewing veronderstel dan óók realistiese beleving en realistiese betrokkenheid, terwyl onrealistiese betekenisgewing onrealistiese beleving en onrealistiese betrokkenheid veronderstel.

Voortspruitend uit realistiese betekenisgewing aan die self, is 'n realistiese identiteit, realistiese selfevaluering én 'n realistiese selfkonsep. Vrey (1977:14) beklemtoon "... dat 'n positiewe selfkonsep noodwendig 'n realistiese selfkonsep moet wees, net soos 'n "goeie" landkaart 'n getroue weergawe van die landstreek moet wees". 'n Realistiese selfkonsep kan dan ook realisties laag of realisties hoog wees. Byvoorbeeld: 'n Seun met 'n ondergemiddelde intelligensie kan homself op akademiese terrein "laag" evalueer ('n realistiese lae selfkonsep ten opsigte van akademiese aktiwiteit), maar hy kan op sportgebied, waarin hy talentvol is en uitblink, homself ten opsigte van sport realisties "hoog" evalueer ('n realistiese hoë selfkonsep ten opsigte van sport). Ooreenkomstig sy realistiese betekenis aan homself toegeken, ken en verstaan hy homself met sy talente en sy tekortkominge. Hy aanvaar homself soos hy is en hy weet wie hy is. Hy kan dan ook, sonder om minderwaardig te voel, 'n nie-akademiesgerigte loopbaan kies wanneer hy sy skoolloopbaan voltooi het.

Onrealistiese betekenisgewing aan homself lei weer daartoe dat die kind nie weet wie hy werklik is nie. So 'n kind se identiteit is diffuus, sy evaluering van homself is onrealisties en hy ontwikkel 'n onrealistiese of negatiewe selfkonsep. Dieselfde seun met ondergemiddelde intellektuele vermoëns wat in die vorige paragraaf as voorbeeld gebruik is, kan ook hier gebruik word. Die seun kon, in plaas van realistiese betekenis, onrealistiese betekenis aan homself ten opsigte van sy intellektuele vermoëns toegeken het en onrealistiese hoë standaarde of eise aan homself stel. Omdat hy homself nie ken soos hyself werklik is nie, en te hoë eise aan homself stel, beleef hy selde of ooit sukses, is sy evaluering van homself onrealisties én ontwikkel hy 'n onrealistiese of negatiewe selfkonsep. Hy ken en aanvaar homself nie soos hy werklik is nie. Omdat sy reële self nie aan die vereistes van sy ideale self voldoen nie, kan hy homself nie hoog ag nie, maar dink hy min van homself en voel hy ook minderwaardig. Weens die remmende effek van sy onrealistiese (lae) selfkonsep (en lae selfdunk) ly sy waagmoed en selfaktualisering op terrein ten opsigte waarvan hy wel talentvol en begaafd is, daaronder.

Deur tydens die gesprek met die kind op sy selfgesprek te let, sal daar dan by die *kind se verwysingsraamwerk* uitgekom kan word en kan die ondersoeker bepaal *watter betekenis die kind* vanaf sy verwysingsraamwerk aan die protokol gee.

3. Metode van ondersoek na die konnotasies wat vir die kind in sy T.A.T.-protokolle vervat is

So gou moontlik nadat die protokolle van die kind verkry is, word 'n non-direktiewe gesprek met die kind oor sy protokolle gevoer.

- (i) Vóór die gesprek met die kind, sal die volgende prosedure gevolg word:
- Die T.A.T.-plaat word weer aan die kind gegee.
 - Terwyl die plaat voor hom is, word sy protokol oor dáárdie plaat aan hom voorgelees, óf die bandopname wat van sy protokol wat hy self verskaf het word aan hom teruggespeel.
- Elke plaat word op bogenoemde wyse afsonderlik hanteer.
- (ii) Nadat die protokol aan die kind voorgelees is, word die kind met verwysing na die model (paragraaf 2.1.2, figuur 3) oor die plaat uitgevra. Tydens hiérdie gesprek met die kind word hy uitgevra oor die betekenis wat
- persone en objekte op die plaat
 - gevoelens en handeling wat in sy protokol vervat is, sowel as
 - spesifieke kernbegrippe in sy protokol vir homsêlf het.

Op hierdie wyse kan dan vasgestel word wat dié besondere kind se betekenisgewing aan die plaat is — kan daar vasgestel word watter persoonlike betekenis die plaat inhoude vir hom het. Deur hiérdie betekenis van die besondere kind met hom te bespreek en te ontleed sal vasgestel kan word of sy betekenisgewing realisties of onrealisties is, of sy identiteit diffuus of duidelik (helder) is én of sy selfkonsep aan die hand waarvan hy persipieer, evalueer en interpreteer het, positief of negatief is.

4. Samevatting

Hierdie gesprekvoering met die kind, waardeur die kind se betekenis in projeksie-protokolle oopgedek word, behoort die terapeut binne die kind se verwysingsraamwerk te plaas en hom sodoende te help om by die kind se probleem uit te kom (en 'n relasiebeeld, persoonsbeeld en selfbeeld, vanuit die kind se verwysingsraamwerk, te verkry).

Wanneer die terapeut op bogenoemde wyse by die kind se probleem uitgekóm het, neem terapie 'n aanvang. Deur van hierdie werkwyse gebruik te maak, word diagnose en terapie nie van mekaar geskei nie, maar gaan die een op natuurlike wyse oor in die ander.